

Les dones a L'Hospitalet

Genealogia de la memòria històrica

13/10
13/10
13/10
13/10
13/10
13/10

Valerià Martínez Garrido

(dirigit per Fina Birulés Bertran)

***“Perquè a les dones se les fa sortir
del record i després de la Història”***

3

08
09
10
11
12
13
14
15

“La ciutat és una memòria organitzada”

Hannah Arendt

Índex **Genealogia de la memòria històrica**

Preliminar L'H, amb majúscula.....	7
Liminar Una història de la Història.....	8
Introducció Genealogia de la memòria històrica	11
▪ Mare simbòlica	12
▪ Geografia feminista.....	13
▪ Michel Foucault	17
La mare simbòlica	19
Mares simbòliques de L'Hospitalet	21
▪ Francisca Conejero.....	25
▪ Lola Peñalver.....	27
▪ Dolores Martínez	33
Dones per a la Història, mares simbòliques	38
Confluències a la vertical genealògica	53
▪ Isabel Vilà	54
▪ Teresa Claramunt.....	54
▪ Emma Goldman.....	55
▪ Belén Segarra.....	57
▪ Antonia Maymón.....	57
▪ María de Echarri	58

▪ Justa Goicoechea	60
▪ Isabel Hortensia.....	60
▪ Consuelo Zabala	60
▪ Lucía Sánchez.....	61
▪ Federica Montseny	62

Horitzontalitat hospitalenca 63

▪ Maria Balaguer	63
▪ Amalia Arquillo.....	65
▪ M. Ángeles Navarro	68
▪ Maica Espina	70
▪ Marisol Marín	73
▪ María Flores Martín	75
▪ Lidia Díez.....	76
▪ Carmen Corral	79
▪ Paquita Ginés	82
▪ Paca Almendros	84
▪ Olaya Lourdes Checa	87

Conclusions Justícia, memòria i Història 90

Índex onomàstic 93

Bibliografia 97

Avui, 24 de desembre de 2007, fa tot just un any que, mentre intentava surar entre una marea ingent de compradors nadalencs al Fnac de Barcelona, vaig rebre la trucada de Purí Loscos, Directora del Museu d'Història de L'Hospitalet, que em comunicà la bona nova d'haver estat escollit per a rebre una beca de recerca del seu Ajuntament. Entre les cridadisses i empentes de l'abarrodat centre comercial i que, mòbil entre espatlla i orella, sostenia una capsa on intentava esbrinar si allò que duia entre mans era realment l'artefacte anomenat *Play Station* que el meu fill havia demanat als Reis, només se'm va ocórrer dir: Com? Quin bon regal de Nadal, no? Moltes gràcies! Atordit per la posada en escena de tot plegat no vaig ser molt eloqüent en aquells moments. Un cop començat el nou curs, amb prou temps per expressar-me amb més verbositat, vaig ser iniciat en el camí de la recerca pel viarany d'una genealogia femenina per una altra dona, una altra directora, en aquest cas de recerca, com Fina Birulés. Un camí que em portaria cap a la particularitat de L'Hospitalet, cap a la significança de les hospitalenques i llurs vides. Unes vides viscudes i sobreviscudes que havien de ser sonoritzades en la memòria, ja que pel fet de ser dones se'ls havia aplicat la llei del silenci i la tradició de l'oblit, expulsant-les així de la Història. Perquè una ciutat com L'Hospitalet, que en tant que ciutat és memòria organitzada, no es pot permetre el luxe d'ignorar la seva avior femenina si vol entendre on està i cap a on va; no pot ignorar de les seves històries llurs dones si el que vol és escriure en majúscula l'H d'Història hospitalenca, si el que vol és escriure en majúscula l'H de L'Hospitalet.

Per què vaig fixar-me en aquesta proposta de recerca? Per què vaig escollir la temàtica de les dones a L'Hospitalet? Per què jo, un filòsof? Purí Loscos volia saber els per què de la meva motivació en agafar el repte intel·lectual i històric que l'Ajuntament de L'Hospitalet havia llençat en forma de beques. Doncs bé, a la meva memòria sempre havia estat present el fet d'atorgar a L'Hospitalet el ser una conspícua pedrera anarquista, sindicalista i de lluita obrera, on les dones s'havien fet sentir al llarg de la seva Història. I és que una de les meves branques genealògiques s'arrelà amb aquests moviments i impregnà els meus gens amb les seves ideologies: Pedro, *papí*¹, lluitador anarquista encarregat de penjar-se dels ponts i fer-los esclatar per retardar el pas de l'enemic, va haver de fugir a França on, lluny de la salvació anhelada, va ser empresonat en un camp de concentració nazi; un home fet a sí mateix, que duia la seva experiència vital tatuada als braços, però que sempre em va estalviar els detalls morbosos, els trets, la sang, la mort; un home que s'arrelà amb força a les seves ideologies per poder suportar amb dignitat els 40 anys d'exili francès a Auch, capital del Gers, fet que aprofitava per anar als mítings de Federica Montseny al poble del costat, Toulouse. Mentre això succeïa, a Barcelona, durant onze llargs anys d'espera, al igual que moltes hospitalenques de l'època, Dora, *mamí*², que amb 97 anys no ha pogut ni volgut oblidar, feia el que podia per subsistir i es preparava, tot canviant de lloguer quan es presentava la temuda 'secreta', per anar a Portbou i travessar la frontera quan

¹ *Papí*, expressió col·loquial francesa que significa *grand-père*, avi en català.

² *Mamí*, expressió col·loquial francesa que significa *gran-mère*, àvia en català.

el seu marit fes el senyal. Els meus avis, una parella que no es veu durant onze anys; la meva mare, Elena, una nena que la guerra li segresta el seu pare durant més d'un decenni i que, de sobte, la fiquen a l'escola d'un altre país amb una classe atapeïda de nens que no parlaven la seva llengua, uns records aquests els quals avui en dia segueix explicant amb un català afrancesat i un francès catalanitzat. Aquests fets del passat no són diferents dels esdeveniments històrics que hom pot trobar si fa un repàs a la seva genealogia més recent. Treure'ls a la llum fora del àmbit familiar és un acte necessari perquè hom pugui llegir una Història sense pàgines arrencades, per molt que s'empenyin en el contrari els analfabets històrics de torn des de llurs púlpits polítics momentanis.

Sempre m'havia quedat bocabadat en sentir les històries que les dones de la meva família, la mare, la *mamí*, les besties, m'explicaven a propòsit d'una infantesa i joventut forjades a cop de martell a la farga de la guerra. La meva bestia Rosa, que amb 100 anys encara no ha perdut llur memòria històrica, perfumava amb tendresa i humor llurs labors sanitàries i humanitàries pels hospitals de Barcelona com a infermera titulada per la Creu Roja, titulada per la República, motiu pel qual, en arribar en Nou Règim, no la reconeixeran com a tal i fos desposseïda de la seva feina, donant-li l'opció de tornar a cursar tots els seus estudis d'infermeria si el que volia és tornar a exercir. Marí, la petita de les tres germanes, ara amb 94 anys, acceptava amb la resignació simbòlica característica de llur nom el seu convuls entorn i s'ocupà estoicament, sense més martingales, de les feines domèstiques dins i fora de casa. Les increïbles i

també brutals anècdotes que, com si res, la meva avior femenina posava i posa sobre la perenne taula de l'entresol gòtic del número 1 del carrer Brosolí, a l'amper de la màgia de Santa Maria del Mar, a les reunions familiars, m'havien deixat un solatge històric que no es corresponia amb l'après als llibres de text, un pòsit de fascinació per aquestes dones no reconegut a la memòria oficial, una memòria sovint orfe de records, uns records altre vegada sense espai ni temps, sense cabuda dins de l'accelerat quefer dels nostres dies.

Donar veu a llurs memòries és sonoritzar la genealogia femenina a la Història, és tornar-li a la dona aquell lloc que li va ser usurpat en la tradició patriarcal del temps, és desterrar l'oblit sexista que els hi va negar un protagonisme capdal que ha estat sempre de fet i, per tant, que hauria d'haver estat sempre de dret.

Donar vida des de la reflexió filosòfica a les accions, les existències, els fets esdevinguts per les dones a L'Hospitalet és una oportunitat única, singular i alhora plural per desfer el greuge comparatiu d'una pèrdua que havia de ser temporal, però que es tornà permanent, en la capacitat de recordar, de reconèixer, d'actuar amb relació al que havíem après, en definitiva, de constatar que l'oblit de la dona a la Història és la negació d'una part d'aquesta Història, constatar que seguir perpetuant aquest l'oblit és explicar tan sols una història de la Història.

Introducció

Una genealogia femenina

El títol que he escollit per aquesta recerca, dins de la línia d'estudi de *l'Evolució de la Ciutat de L'Hospitalet*, i més en concret a l'eix temàtic de *Les dones a L'Hospitalet*, és el de *Genealogia de la memòria històrica*. Però, per què genealogia? Per ser més precís hauria de parlar d'una *genealogia femenina*, ja que com senyala Françoise Thébaud, aquesta ha estat massa temps dictada pels homes en representació de tota la humanitat; una dona que en tant que amb història pròpia es converteix en agent històric de *facto* i, a la vegada, de *iuris*. Aquest fet i aquest dret són els que converteixen un estudi de les dones a L'Hospitalet en finestral obert per entendre que el què i el com d'una subjectivitat feminista són al mateix temps el què i el com d'una objectivitat històrica. Una genealogia femenina que comença per donar a conèixer a aquelles que van iniciar i principiar el feminisme de L'Hospitalet als nostres dies. Una recerca que, utilitzant les constel·lacions verbals de Luce Irigaray, "troba, retroba i inventa" il·luminant així la nostra relació amb el passat al temps que demanda la invenció fruit de la investigació.

Per tant, és per això que es tracta de trobar i retrobar, d'investigar aquelles memòries que ja estan escrites per resseguir una geografia feminista sovint soterrada en un territori on l'espai estava pensat per a l'ús masculí, per observar de nou la verticalitat en la genealogia de les vides de les hospitalenques però també la relació d'horitzontalitat que van establir, no només amb els seus marits i companys de feina i de partit, sinó amb les

mateixes dones del seu entorn, amb els diferents grups feministes de l'època; comprovar si existia una veritable interconnexió entre les pròpies dones d'Hospitalet així com amb altres grups de fora del seu territori, constatar si del que es tractava era d'un acoblament puntual, fruit de la individualitat orteguiana de cada dona i les seves circumstàncies, a una societat patriarcal on el feminisme no tenia cabuda o si, pel contrari, era introduir una llavor que donés els seus fruits en el temps. L'eix central que farà servir de punt d'inflexió per aquesta tasca envers les dones a L'Hospitalet serà la mare simbòlica. Una mare simbòlica que ens servirà per anar més enllà en la sempre necessària reflexió que ens pot oferir els fets contrastats de la Història i també per anar més lluny de les incontestables i precises dades que ens ofereixen les taules d'estadístiques antropològiques.

La mare simbòlica ens servirà per obrir-nos camí a través de l'orde social masculí regnant, un ordre social establert que s'entremesclava en les relacions entre les dones fent d'aquestes quelcom difícil de dur a terme: la llei del pare separa a la mare de la filla, i també del fill, progressivament transformant l'amor en odi i ressentiment. És per això que en societats patriarcals com la nostra les relacions entre dones no es pensaven sinó que s'abandonaven a una casualitat en equilibri entre la confusió afectiva i el desordre psicològic, fent que llurs relacions, començant per la mare, estiguessin carregades d'emotivitat i d'interpretacions psicològiques. Tot i així, el fet que aquestes relacions oscil·lin entre els extrems de fusió-acceptació incondicional i odi-enveja-ingritud no és reduïble tan sols a raons psicològiques, sinó que s'explicaria també, com

veurem, per la feblesa de aquestes relacions socials i per la falta d'un ordre propi. Més aviat és tracta, com deia, d'una feblesa d'aspecte estructural i constitutiu del món patriarcal, o dit d'una altra manera, en paraules d'Anna Maria Piussi, d'aquell món que es constituí mitjançant "la destrucció de les genealogies femenines (en el seu significat simbòlic, no en la seva realitat natural) sotmetent totes les relacions socials de la dona a les genealogies masculines".

D'altra banda, el caminar per una geografia feminista o de gènere, ens permetrà trencar amb l'esquema totalitzador de la visió masculina en la utilització dels espais a L'Hospitalet: les cases i la seva distribució, els llocs de treball, les fàbriques, els camins, els temples, les places, els punts de reunió, etc. Si partim de la base que les hospitalenques patien unes desigualtats originades en la identificació de les dones amb els àmbits domèstics inclosos com a part de les activitats reproductives, la geografia feminista ens permetrà replantejar l'ús genèric dels espais, considerant no tan sols les qüestions físiques d'aquests, sinó també les emocionals derivades de les experiències de vida en cada racó de L'Hospitalet. Els espais assignats culturalment als gèneres tendeixen a modificar-se en funció de les necessitats econòmiques, la incorporació de les dones a la força productiva, la transformació dels rols familiars i a les formes de dimensionar el cos, entre d'altres factors que responen al dinamisme social i que ha dut a les dones de L'Hospitalet a gaudir del seu propi itinerari històric i de ciutat de la ma d'Isabel Segura i d'Isabel-

Clara Simó³. Perquè negar la realitat de les dones és negar la possibilitat d'assolir la Historia i la Ciutat, per això sempre hauríem de tenir presents les paraules de Hannah Arendt quan ens diu que "la ciutat és una memòria organitzada" i afegir-hi d'immediat les de Doris Lessing: "a les dones se les fa sortir del record i després de la Història". Per tant, negar el record de les dones és tant com negar la possibilitat de poder assolir la constitució de la pròpia ciutat com a tal, és acceptar quimèricament l'organització de la seva història. I L'Hospitalet no és una utopia, és la il·lusió i l'esforç de molts i moltes fets realitat. Així doncs, a la configuració geogràfica de L'Hospitalet és fonamental incorporar-li la perspectiva de gènere, ja que una ciutat és espai viu i de relacions socials, culturals, econòmiques i polítiques. Sens dubte és obvi que l'espai pot limitar o donar opcions diverses tant a l'home com la dona que s'hi mou, però no resulta tan evident quan aquestes distàncies són simbòliques tot i provocar obstacles reals. Considerar l'espai, la geografia, des de la perspectiva de gènere ajuda a comprendre els factors que limiten o afavoreixen la mobilitat de les dones, així com el desenvolupament de les diverses activitats quotidianes que ens mostren com un entorn immediat és fonamental en la vivència de valors i expectatives personals.

És així com en aquesta recerca intentaré (re)construir el fil, massa sovint interromput, de les genealogies simbòliques femenines de les dones de L'Hospitalet, fent servir com a blegadissa d'entrada a una memòria històrica el

³ Isabel Segura Soriano, *Dones de L'Hospitalet. Itineraris històrics*, 1998. Isabel-Clara Simó, *Ciudadanes. Ruta de les Dones*, 2006.

se a la fàbrica. Sense el (re)coneixement d'aquestes històries, L'Hospitalet no gaudirà mai una Història completa. Així doncs, aquesta recerca també voldrà significar que les hospitalenques no tan sols tenen un passat, sinó que aquestes dones del passat també estaven marcades amb el signe de la diferència sexual, fet que ens permetrà treure'ls-hi un passat forjat en l'univers neutre masculí al qual pertanyien sense més remei, erigint-se, doncs, com a precursoras d'un pensament femení que permet avui en dia que les dones pensin la realitat amb fidelitat al seu sexe. D'aquí que cregui imprescindible també una (re)lectura del passat per poder establir una investigació i transcripció de les possibles interconnexions en defensa d'una llibertat i una genealogia femenines.

Aquesta seria la idea d'una possible genealogia en la qual, finalment i en paraules de Luisa Muraro, "una dona pugui existir més enllà de sí mateixa, sortint de sí sense perdre-se'n i sent encara més profundament 'sí mateixa'", admetent així la realitat d'una existència ginecopolítica i social heretada d'unes genealogies femenines pròpies. Aquest discurs genealògic ens mostra, tal i com es desprèn dels texts de Muraro, que una dona pertany, primordialment, a la genealogia materna, és a dir que està inscrita en una descendència femenina de sang i paraula i tan sols, secundàriament, pertany a la família, a l'home que va escollir com a company i als fills que va haver de 'donar' a aquest home i a la societat.

Finalment, per acabar aquesta introducció, trauré a escena un corifeu d'excepció, un arqueòleg del saber imprescindible, si del que es tracta és de convertir-nos en genealogistes de la memòria històrica. No podria ser altre que Michel Foucault, que ens acompanyarà al llarg d'aquesta recerca amb les seves conspícues reflexions. Per què és precisament aquest autor el que ens recorda que som subjectes subjectats, es a dir, entitats capaces de realitzar o patir accions que ens fan interactuar amb la realitat tot formant pensaments que conformaran les nostres veritats, però que les veritats que duren massa temps es carreguen tant de raó que oblidem el seu origen, de vegades mesquí i atzarós. Ell tracta de desmentir i demostrar la manca de sentit de les veritats raonables; i és precisament per això que s'ha de ser genealogista, per esbrinar d'on han sortit aquestes veritats. Es tracta, doncs, de descobrir quins són els moments i els interessos que van fer possible aquestes veritats que ara considerem raonables. La veritat té una data de naixement i, per això, han estat necessaris uns determinats interessos jurídics, polítics i científics. Per a poder parlar de *què és* la realitat hem de tenir un subjecte que coneix i una garantia de la realitat. Hem de preguntar-nos davant de cada veritat el *qui, des d'on i per a què* es proclama aquesta veritat, quins interessos estan darrere, ja que no existeix una veritat sinó moltes. Això és el que farà el genealogista a més d'assenyalar el perquè apareix aquesta veritat.

La memòria històrica implica, sens dubte, una mirada enrera, un endinsament en el passat per poder donar raons al present, una mirada subjectiva per arribar a entendre una realitat objectiva, en definitiva, traçar una genealogia. No

obstant això, no es tracta tan sols de limitar-se a establir una mera ascendència en el passat, una nissaga de dones emprenedores, un llinatge del feminisme, una estirp de lluitadores, per què hom pugui, hagi de, sentir-se urc de la seva avior, sinó que la meua recerca va enfocada en el concepte genealògic de Michel Foucault, on la genealogia de la memòria històrica fa referència a la conjunció de la feina erudita que podem fer com a investigadors amb les memòries locals, tot permetent així la constitució d'un saber històric que ens permeti fitar el nostre present. És, en definitiva, acoblar una recerca científica universitària a l'imprescindible memòria subjectiva, permetent així el sorgiment d'un saber històric que no fa una altra cosa que interactuar utilitzant la vida viscuda, la vida lluitada de les dones a L'Hospitalet, en la realitat que avui ens envolta.

Tornem doncs, per acabar, a Arendt i Lessing i pensem que en tant que la ciutat de L'Hospitalet és l'organització de la seva memòria històrica, ja no podem ignorar mai de llur Història, doncs, a les seves dones.

La mare simbòlica

Així doncs trobem, com ja assenyalava en un principi, que la primera pràctica genealògica al feminisme ha sigut, tal i com indica Luisa Muraro, la de donar a conèixer a aquelles dones que han establert un origen, tot i que sigui un origen oposat al caràcter absolut dels valors originaris. En paraules de postestructuralistes nietzschians com Deleuze i el propi Foucault, la genealogia, doncs, vol dir origen i naixement i alhora diferència o distància de l'origen. Per tant, en l'àmbit estricte de la dona, la genealogia obeeix a la necessitat d'un coneixement de sí, a la necessitat de tornar als orígens tot seguint una genealogia femenina pròpia, i en el mateix gest es troba la font de la pròpia força original, de la pròpia originalitat. Per tant, una genealogia femenina de la memòria històrica de les dones de L'Hospitalet és ja una visió teòrica, una clau per a llegir la realitat donada i llur l'experiència. Si més no, la instauració de les genealogies femenines es presenta, llavors, en l'ordre del que Muraro descriu com a una "necessitat d'ordre simbòlic-social". Es a dir, serveix per marcar simbòlicament i de forma social el gènere femení, en contraposició al que la nostra cultura entén com a natural no marcat, no excloent, extensiu.

Dit d'una altra manera, el gènere masculí vol ser la marca de la natura i del propi gènere femení, en quant a la natura. Tant és així, que la genealogia femenina en les societats patriarcals es suprimida, ha de ser suprimida, per exaltar així la genealogia masculina. Aquesta és l'essència del que en paraules de Luce Irigaray és desprèn que "és patriarcal aquella societat que dona vida a

genealogies masculines amb exclusió de les femenines". Per tant, la inexistència de les genealogies femenines fa que el món de la dona sigui relegat a pertànyer a un món d'homes. Cal, doncs, una interpretació femenina per sortir de l'empresonament del simbolisme i l'univers masculí i els seus motlles, establint un marc simbòlic i social propi del gènere femení que, de no ser així, passaria a la categoria de "dada natural" sense sentit.

La figura de la mare simbòlica serà la que ens permetrà deconstruir l'economia binària patriarcal. És a dir, si entenem la conceptualització de la mare simbòlica com aquella que és la que dona la vida i la llengua, com aquella que és font de la vida material i simbòlica, podem trencar, destruir, deconstruir el llegat patriarcal 'cos femení/pensament masculí', tornant a fomentar una autèntica relació entre dones. Unes dones, fins llavors, amb una carència de tota representació que no fos la de rivalitat 'patrocinada' per un ordre androcèntric regnant o amb una 'sororitat' predicada per certs corrents feministes. És per això que la mare simbòlica pretén explicitar que és possible una altra interpretació de la mare real donant-li un altre sentit. Tracta de ser una nova construcció, una nova elaboració, un nou sentit del nostre primer naixement, la qual cosa no significa el rebuig directe del primer engendrament o de les dones, sinó que del que es tracta és de posar a aquestes en el veritable lloc que els hi correspon: el seu lloc sempre va ser el primer; del que es tracta és de restituir a la mare el lloc que li va ser usurpat pel patriarcat, retornant-li així l'autoritat.

Mares simbòliques de L'Hospitalet

Comencen, doncs, a caminar pel viarany de la memòria col·lectiva d'un poble, el de L'Hospitalet, tot consumant els fets històrics que van esdevenir una genealogia concreta, la de les seves dones. Esdeveniments propis de la Història ressenyats amb majúscules, com la Segona República, la Guerra Civil, la Transició democràtica (curiosament tots noms propis, femenins i singulars), són fets d'una contundència històrica tal que, si bé és cert s'han plasmat eruditament i d'una manera àmplia en infinitat d'estudis, no és menys cert que, en la majoria dels casos, la memòria ha anat en detriment de les dones. L'excusa d'aquest 'Alzheimer històric' és ben sabuda, que no reconeguda, per tots. El tamís (comú, masculí i singular) sempre és el mateix i no dubta en qualificar de bombolles aïllades a les històries particulars que, d'altre banda, són les que han desenvolupat una vida social tot inserint-se en ella. Si ets guanyador o perdedor, ric o pobre, home o dona, les possibilitats de tramar aquest tamís són ben diferents. I fou a L'Hospitalet, un poble que esdevingué ciutat en poc més de cent anys i que veia com la seva població augmentava al mateix ritme que els seus límits territorials disminuïen, que els seus camps de vinyes, cereals i hortalisses i les seves privilegiades vistes a mar i muntanya donaven pas a un horitzó industrial, on gents arribades d'arreu saturaven de vida zones depauperades i feien bullir de nou aquelles masies ja oblidades en l'antigor. Com apunta Joan Camós i Cabezerán a la seva obra *L'Hospitalet*, al 1920, per llei, la ciutat va perdre nou-centes hectàrees de terreny, entre el marge esquerre del Llobregat i la Riera Blanca, per construir el port franc de

Barcelona que, d'altre banda, mai es va dur a terme. Anys més tard, i també per acord municipal, es cedia a Barcelona la part nord-est de la ciutat, que venien a ser unes cinquanta hectàrees. I és precisament en aquesta època de crisi, de canvis profunds, on va sorgir un caràcter lluitador, diferenciat i propi en unes dones que havien sigut 'arrencades' dels seus llocs d'origen i que intentaven arrelar-se de nou en un territori que considerava la seva arribada com a transitòria, tot atorgant-les una distinció, una etiqueta, de caire temporal com la que ostenta el caminant o el marxant, una etiqueta que les distingia com a immigrants. El treball assalariat, productiu, substituïa, en la majoria dels casos, a l'escola, sense perdre mai de vista l'horitzó del treball reproductiu, fita encara no discutible en una dona. Però el mateix món industrial que estava configurant la realitat social de L'Hospitalet i que les va fer dones obreres també les va convertir en dones sindicalistes. Ara bé, cal tenir ben present una diferència capdal: la lluita de la classe obrera mai va ser la lluita per la dona obrera. Els seus propis companys les veien com a rivals en una competència deslleial. I és que només pel fet de ser dones gaudien d'un salari inferior alhora que resultaven, doncs, més interessants al món de l'empresa, motiu pel qual la discriminació per part dels companys obrers va fer acte de presència en el mateix moment que les lleis protectores de la maternitat, curiosament, desprotegien i exclouïen dels seus drets laborals a les dones que no podien renunciar al seu salari. Així, la dona a L'Hospitalet mai acabava la seva jornada laboral quan plegava a la fàbrica, simplement canviava el seu lloc de feina; a casa començaven les tasques pròpies del treball reproductiu i de manteniment de la vida.

Unes lleis fetes dins d'un ordre patriarcal impossible de trencar per a la dona que tenien com a conseqüència que ni tan sols la maternitat fos un esdeveniment sobre el qual la dona pogués decidir, portà a que la majoria de famílies de L'Hospitalet tingués molts fills i filles però també comportà una taxa de mortalitat infantil molt elevada. Els decrets moralitzadors de les societats patriarcals no deixaven espai, doncs, per una genealogia femenina, relegant a la dona de L'Hospitalet a pertànyer a un món d'homes i a viure empresonades en un univers simbòlic masculí. Es van suprimir les escoles mixtes i van 'alliberar' a la dona casada del taller i de la feina tot prohibint-li d'exercir professions lliberals. Com ens recorda Cristina Borderías a *Entre líneas*, la legislació protectora del treball femení i infantil va establir el treballs prohibits a les dones i als nens en funció de la seva insalubritat i perillositat, fet que donar les més diverses interpretacions i posteriors debats. En qüestió d'una dècada, entre el 1936 i el 1946, es deroga la llei de matrimoni civil i, de manera retroactiva, la llei de divorci i s'introdueixen en el Codi penal, en qualitat de delictes, l'avortament, l'adulteri i el concubinat. La genealogia femenina, doncs, seguia sent suprimida per exaltar la masculina, tot perpetuant una societat patriarcal on el món de la dona fos relegat a pertànyer a un món d'homes. Només com apunt citaré dos exemples trets de *Mujeres de España* de Danièle Bussy Genevois, on observarem la magnitud de la tragèdia que amagaven tan el Codi penal com el civil, respectivament: si un marit matava a la seva dona infidel era desterrat tot i que, si les ferides no eren mortals, quedava absolt; s'eleva la majoria d'edat a 25 anys i s'obliga a la dona a romandre a la llar paterna fins al moment de casar-se o d'ingressar en un convent.

Una ciutat de L'Hospitalet, ja atapeïda de gent, es prepara per una llarga i penosa postguerra tot canviant contínuament la seva fesomia amb cada nova onada d'immigració arribada: l'especulació urbanística es fa del tot inevitable. Algunes de les seves dones, sota l'empara d'un 'codi napoleònic' com el que acabem de veure, propi del segle XIX, van començar a establir un nou codi genealògic femení que permetés a llurs filles i a totes les dones en general trobar un espai propi. La transició cap a un ordre simbòlic femení no va ser gens fàcil. Es van trencar i perdre moltes vides pels camí. I és precisament això el que es desprèn de paraules com les de Maria Balaguer Ginés, paraules que podrem viure i veure amb més profunditat a l'apartat *Horitzontalitat hospitalenca*, una dona de L'Hospitalet que va lluitar pels seus drets i pels de les seves dones, com així ho demostra el fet d'haver estat la directora de la primera Secretaria de la Dona que el seu sindicat, CC.OO., posava en marxa⁵. Maria, en ser preguntada vint anys després per la relació amb la seva mare no va dubtar en referir-se a ella com "la muller del meu pare, res més" i afegia que "no m'he donat compte de que existia fins que no va morir el meu pare"⁶. El realisme pur i dur, sense embuts, de la contundent veritat d'una dona de L'Hospitalet com la Maria Balaguer, que no dubtava en definir-se a sí mateixa com "una resposta permanent en contra del que van voler inculcar-me"⁷, és un

⁵ Les secretaries de la dona es van constituir oficialment l'any 1978, plantejant-se els objectius de promoure la participació de les dones en el sindicat, d'afrontar les discriminacions patides per les dones en el terreny productiu i de promoure la igualtat de drets a tots els àmbits de la vida social.

⁶ *Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.*

⁷ *Ibidem.*

testimoni no tan sols memorístic sinó històric de la usurpació que la dona, que la mare de la Maria, va patir en un ordre establert de caire patriarcal. Per tant, no és que es trenquessin les relacions entre mares i filles per un 'x' motiu, és que ni tan sols arribaven a donar-se'n aquestes relacions ja que no hi havia un espai propi femení en l'ideari patriarcal. Però que això no ens confongui. No té a veure amb una ètica de la moral ja prevista en aquest ideari patriarcal, ni, per suposat, es tracte de convidar a les dones a realitzar-se en la maternitat; lluny de tot això la mare simbòlica a la que em vull referir funcionaria com aquella figura decisiva d'un ordre femení que anomena una relació entre dones i al mateix temps les seves formes dispars de relació. I és l'originalitat d'aquesta (re)significació d'allò matern on es constitueix la capacitat per a desmantellar l'economia binària a que també em referia, una teoria del subjecte masculí o femení per a proposar una teoria de l'estructura mateixa com a relació. Es a dir, la qüestió del subjecte, individual o col·lectiu, i de la seva construcció ve substituïda per la qüestió de la relació en quant a pràctica capaç, al mateix temps, de desestructurar l'ordre simbòlic patriarcal estructurant un ordre simbòlic nou.

La filòsofa Llibertat Canela s'erigirà com a portaveu de la memòria històrica de la seva mare, Francisca Conejero, en un sentit del tot contrari al que acabem de veure, fent possible una altra interpretació de la mare real, donant-li un altre sentit. Com deia, la mare simbòlica envers la mare real tracta de donar un nou sentit al nostre primer naixement, la qual cosa no significa rebuig del primer engendrament o del propi gènere sinó que, precisament, tracta de donar a les

mares reals el veritable lloc que els hi correspon, el primer, restituint-les un espai i una autoritat usurpats pel patriarcat. Francisca Conejero (1903-1998), fou, tot i la subjugació al ordre imperant de l'època, la font d'alenada, i també econòmica, perquè la Llibertat pogués anar a la universitat i trobés una mare simbòlica, personalitzada en la imatge de Maria Zambrano, que més tard li va permetre entendre que la seva mare "va fer-me tirar endavant, va alimentar-me, va aconseguir per a mi una bona educació mentre lluitava pels seus ideals i patia per això"⁸. El cas de Francisca Conejero Tomás és molt semblant al de moltes dones de L'Hospitalet a les quals la construcció en 1904, al barri de Santa Eulàlia, de la fàbrica tèxtil de Can Trinxet, autèntic gegant empresarial de la ciutat als anys 30, es va convertir en la seva primera feina quant encara eren nenes: amb nou anys Francisca ja era ajudant de nuadora. Segons un estudi realitzat per A. Balcells en el conjunt de les indústries tèxtils de Barcelona ciutat, treballaven, l'any 1905, 5.111 homes, 16.466 dones, 2.197 nens i 3.195 nenes. El 85 % del sector tèxtil a Catalunya estava format per dones, nens i nenes. La infantesa passava ràpid a L'Hospitalet. Si als nou anys la Francisca ja estava treballant, als quinze ja militava dins el moviment anarquista. I precisament van ser els seus ideals els que la van portar a trencar amb l'ideari patriarcal en una època molt difícil. No es casà mentre va conviure amb el seu company i va seguir treballant en tot moment. Aquests fets juntament amb la seva condició de delegada sindical de la CNT⁹ durant la Guerra Civil la van

⁸ Ibidem.

⁹ Les sigles de la CNT corresponen a *Confederación Nacional de Trabajo*, fundada al 1910 a partir de *Solidaridad Obrera* i de les *Sociedades de Oficio Barcelonesas*. En el període anterior

portar a presó sense una acusació formal. En aquella vida a L'Hospitalet l'anarquisme fou la causa d'empresonament i alhora el motiu que oferí la possibilitat d'aprendre a llegir, a escriure i a gaudir de tot allò que no tenia cabuda a la vida d'una dona obrera. Sovint, com ens recorda na Llibertat, en el moment de fer el recompte de les víctimes d'una guerra només entren a les fredes estadístiques aquells a qui van afusellar; la mare simbòlica posa el nom a totes aquelles dones que van ser aniquilades i arrossegades a la misèria i a la desesperació, aquelles que van morir en vida. Així doncs, si com veiem és possible teoritzar centrant-nos en la mare simbòlica, en la pràctica de la relació i en el reconeixement de la disparitat entre dones això ens permetrà assajar més endavant noves formes de subjectivitat femenina no supeditades a una teoria patriarcal, no sotmeses al regne de l'Un.

Un altre nom propi i representatiu dins d'una inacabable genealogia femenina de dones anònimes per al record però de fets consumats a la Història i a la memòria de les hospitalenques és el de Lola Peñalver (1915-1986), una sindicalista molt activa a l'època de la Segona República que participava en les mobilitzacions de la CNT i en les vagues que durant aquells anys es succeïen, implicacions polítiques que la van portar, al igual que Francisca i que tantes dones, dues vegades a presó. Aviat, sense tampoc temps per la infantesa, comença a treballar venent fruita al Born amb el seu pare per fer front a les necessitats d'una família obrera amb onze fills. Als catorze anys fer de criada o

a la Guerra Civil, la CNT (sindicat anarquista) juntament amb la UGT van ser les organitzacions sindicals que van aglutinar el major nombre d'afiliacions entre els treballadors i treballadores.

treballar en una fàbrica eren les seves dues úniques alternatives de cara al seu futur. Les seves afiliacions polítiques ja dins del món tèxtil van fer que la segona vegada en que va ser empresonada passés tres anys engarjolada només acusada pel delictes de ser *roja*. Li van permetre sortir de presó només en dues ocasions: per enterrar al seu fill petit i a un germà. Però com la fam, la malaltia i el dolor perdonaven poc en aquella època encara hauria d'enterrar a quatre germans més en els tres anys següents al seu alliberament. Com a 'premi' a tot això, Lola va ser inscrita en les anomenades llistes negres, que catalogaven a la persona com a *non grata* per al règim franquista i impediè l'accés a qualsevol tipus de feina. Amb el marit exiliat no li va quedar més remei que dedicar-se a servir. Un breu retorn al món tèxtil li va permetre viure la davallada d'un gegant industrial com Can Trinxet, cosa que la va abocar definitivament al treball de costura al seu domicili de L'Hospitalet, un treball a casa hereu dels milers de domicilis que feia cents anys que perpetuaven la lògica de la rendibilitat capitalista i del seu mercat expansiu al procés d'industrialització a l'Anglaterra del segle XIX. Una vegada més moltes dones de L'Hospitalet en la mateixa situació que Lola Peñalver eren víctimes d'una feina especialment dissenyada per a elles, un nou tipus d'aberració laboral de gènere que els metges, a propòsit d'una comissió parlamentària en busca de respostes, no va dubtar en aclarir que "no es podia haver inventat un mètode de vida més ben concebut per destruir la salut i procurar una mort precoç", segons ens indica l'antropòleg i professor de la Universitat de Barcelona Ignasi Terrades a la seva obra *Eliza Kendal. Reflexiones sobre una antibiografia*. Aquests informes parlamentaris i alguns articles de premsa de l'època en van

descriure les conseqüències físiques i morals d'aquests treballs marginals: curvatura a l'esquena, deformacions de les espatlles, ulls plorosos i amb coïssors, miopies i pèrdua general de capacitat pulmonar. Encara i així, Lola va seguir cosint a casa fins als cinquanta anys. Mitjançant el testimoni del seu fill, també va deixar constància de la pèrdua de l'esperit de solidaritat entre dones, ja que ni tan sols, deia, "podien parlar entre elles"¹⁰. La por ja s'havia apropiat dels cossos de moltes de les dones ajusticiades pel franquisme i mai més se la van poder treure de sobre. Però això no s'ha de confondre amb una renúncia dels ideals, ben al contrari, aquell silenci induït que provocà la pèrdua forçosa de l'ànima solidària feminista és el que va empènyer amb força a Lola, un cop establerta al barri de Pubilla Cases, a promoure, a principis de 1970, el primer grup d'alfabetització per a dones a L'Hospitalet i a defensar allà on anava que "la cultura us farà lliures"¹¹. La casa de Lola Peñalver, a part de taller de confecció, es va convertir en un símbol de resistència contra la dictadura i, de ben segur també, en la casa d'una mare simbòlica per a les futures generacions d'hospitalenques i en precursora per a les futures entitats i associacions de dones de L'Hospitalet que havien d'arribar¹².

¹⁰ Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.

¹¹ Ibídem.

¹² ENTITATS I ASSOCIACIONS DE DONES DE L'HOSPITALET: Centre d'Atenció i Informació a la Dona (CAID), carrer de Santa Eulàlia, 16, entresòl, 5 (fundada al 1986); Associació Sociocultural Vivències, carrer de Campoamor (creada el 8 de juny de 1998); Associació de Dones de Sant Josep, carrer de Galvany, 15-17, baixos (constituïda l'any 1991); Associació de Dones Separades de L'Hospitalet, carrer de Galvany, 15 (des de l'any 1994); Associació de Dones Vídues de L'Hospitalet de Llobregat, carrer de la Mare de Déu de Bellvitge, 94, 6è., 1a. (creada l'any 1996); Grup de Dones de Can Serra, avinguda de Can Serra, H. 26, 12è., 3a.

Aquestes dones lluitadores de L'Hospitalet, aquestes mares simbòliques, estaven habilitant el canvi de determinades regles del joc polític al dur a terme unes pràctiques socials a les afores de la dictadura franquista. La seva forma de fer política té poc a veure amb la intervenció dins l'engranatge polític de les institucions i amb l'exercici del poder, tot i que, com estem veient, això no estava enfrontat amb la praxis política sindical i el compromís de les esquerres. Simplement es tractava d'una política no orientada a la conquesta del poder sinó més aviat a l'esfera sociocultural, al desenvolupament d'un espai propi per a la dona, al desenvolupament, en definitiva, d'allò que Foucault anomenaria microfísica de resistència, amb la fi d'enfortir la societat civil per a transformar la vida social i, inclús, política. Precisament aquestes tesis de la concepció política foucaultiana van ser esgrimides pels Nous Moviments Socials post Maig del 68¹³. Potser ens pot semblar que el canvi de 'civilització' en un ordre simbòlic que estic exposant és quelcom messiànic, però la seva possibilitat està íntimament lligada a la concepció de política o d'acció política que les dones estaven duent a terme i a la eficàcia de la lluita per subvertir un ordre

(sorgeix l'any 1989); Grup de Dones de Santa Eulàlia, carrer de Josep Anselm Clavé, 24 (constituït l'any 1986); Grup de loga de Santa Eulàlia, carrer de Jacint Verdaguer, 15 (fundat l'any 1989).

¹³ L'esdeveniment històric conegut com a Maig Francès va ser una sèrie de revoltes i vagues d'estudiants i d'obriers que van tenir lloc a París durant el mes de maig de 1968. La policia va intervenir dins del campus de la Universitat de la Sorbona, violant així l'autonomia governativa de la Universitat. El 30 de maig, el general Charles de Gaulle va proclamar la seva intenció de romandre en el poder i dissoldre l'Assemblea Nacional Francesa. Les eleccions celebrades el mes de juny van confirmar el general en el poder, que va proposar aleshores un referèndum nacional sobre la regionalització i la reforma del Senat; les seves propostes van ser rebutjades i el 28 d'abril de 1969 va dimitir

patriarcal imperant i les pràctiques discursives que legitimaven l'espai polític emanat del mateix. Des d'aquest marc no es parteix d'un subjecte polític previ a l'acció, ni tan sols s'identifica la deconstrucció del subjecte sinó que, ben al contrari, es pensa que la politització del procés de constitució del subjecte és una magnífica ocasió per abonar nous terrenys per a l'acció política i per iniciar noves possibilitats de praxis mitjançant l'adopció de noves subjectivitats femenines i d'un nou ordre simbòlic. Quan Lola Peñalver va promoure el primer grup d'alfabetització per a dones a L'Hospitalet a casa seva i va defensar que "la cultura us farà lliures"¹⁴, estava iniciant un projecte l'objectiu del qual consistia en establir condicions tant materials com intel·lectuals que permetessin a les dones de L'Hospitalet produir valors alternatius per expressar altres formes de coneixement. I, per suposat, en aquest projecte, com en tants d'altres, el que estava en joc no tan sols era l'estatut de les dones, que també, sinó més aviat era l'elecció d'una civilització assentada en el rebuig del sexisme i en l'acceptació de les diferències, no només en temes prou importants com els legals i formals sinó també en l'acceptació del reconeixement més profund de que únicament la multiplicitat, no supeditada com ja deia anteriorment al regne de l'Un, la complexitat i la diversitat podien proporcionar a les dones de L'Hospitalet, a les dones en general, la força i la inspiració simbòlica per enfrontar-se als nous desafiaments. En altres paraules, del que es tractava era de posar les bases per a la constitució de noves subjectivitats femenines per fer front a les dimensions simbòliques masculines de caire dominant; del que es

¹⁴ Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.

tractava, doncs, era de donar dimensió a la diferència sexual. Això, el que estava anunciant, en definitiva, era que l'acció política no s'estava plantejant a partir de l'existència d'un subjecte racional, transparent, autònom, font i antecedent de l'acció sinó que es considerava que el subjecte, tal i com avançava a la Introducció d'aquesta recerca a propòsit de Foucault, més que el lloc de l'autonomia és, abans que i sobre tot, un subjecte subjectat, una entitat subjectada a les pràctiques discursives, a la ideologia o a l'estructura lingüística. Encara i així, que el subjecte sigui un subjecte subjectat no vol dir que la seva acció estigui totalment determinada per aquest discurs, necessari d'altra banda perquè hagi un subjecte, sinó que la capacitat d'acció és el que no està predeterminat per les regles de joc preestablertes. La capacitat d'acció del subjecte es dona, precisament, en la possibilitat de modificar, deformar o crear una discontinuïtat en les regles que li precedeixen i que el constitueixen. És precisament aquesta potència imprevista desenvolupada per Lola Peñalver en la desesperació i la por de la seva vida sobreviscuda la que va permetre el sorgiment de la subversió dels jocs de la veritat establerta, de l'apropiament de noves subjectivitats i d'un nou ordre simbòlic dins de L'Hospitalet.

No n'hi ha dubte que van ser moltes joves a L'Hospitalet, tota una generació, les que, des de posicions poc representatives, també van ser-hi allí lluitant pels seus drets com a dones, tot i que de seguida van ser esborrades del record i, per tant, segrestades de la Història tal i com apuntava Doris Lessing, recentment premiada amb el Nobel de Literatura, a la cita amb que començava aquesta recerca. I és que 'només' van haver de passar quaranta anys perquè,

una vegada legalitzats de nou els sindicats al 1977, a les que els hi quedaven forces o fins i tot vida poguessin anar de nou a inscriure's. Aquest és el cas de Dolores Martínez Rico (1917-2000), una altra dona de L'Hospitalet que va aparèixer al seu sindicat amb un petit paper arrugat a la mà quatre dècades més tard. Ningú la va poder reconèixer, ningú va poder lloar-la en alabances, tan sols duia aquell petit paper arrugat, un carnet d'afiliació a la UGT amb data de 1936. Dolores va començar a treballar als tretze anys a la botiga familiar del mercat de Santa Eulàlia, encara que un any després va deixar el negoci familiar per treballar als laboratoris Puig, antecessors de la coneguda empresa Lavanda Puig. Va ser allí on va començar a prendre contacte amb la UGT¹⁵, on només amb divuit anys ja era una activista sindical de base, actuant en temps de guerra d'enllaç amb la fàbrica així com de col·laboradora amb el *Socorro Rojo*, una de les organitzacions emblemàtiques de solidaritat durant la Guerra Civil, fundada i presidida a Alemanya per Klara Zetkin i importada a Espanya per una altra Dolores, la *Pasionaria* Dolores Ibárruri. Passada aquesta, un trist matalàs de llana on ficava tota la documentació va ser el dipositari mut i còmplice fidel dels records sindicalistes de Dolores. Després, la dictadura del General Franco va establir un sistema de censura extrema tan exacerbat que ultrapassava els límits de la racionalitat. Així ens ho recorda Rosa Peñasco a la seva obra *La copla sabe de leyes*, quan tot repassant sentències de l'època

¹⁵ Segons ens indica M. Rosa Capel a la seva obra *El trabajo y la educación de la mujer en España (1900-1930)*, partint d'un grup madrileny i de l'*Asociación General del Arte de Imprimir*, el socialisme compta a partir de 1879 amb un partit polític: el PSOE. Va ser presidit per Pablo Iglesias fins a la seva mort. Des de 1888 també té la seva central sindical, la *Unión General de Trabajadores* (UGT), creada per Francisco Mora i Antonio García Quejido.

podem trobar-ne algunes que ben bé les podríem qualificar de dadaistes: es va considerar una ofensa al pudor el fet de dir davant una dama la paraula *balena*. El 'raonament' va ser el següent: *"Quien dijo delante de una dama la palabra ballena, atentó sin duda contra su delicado honor y las buenas costumbres ya que con el citado vocablo se describe una parte de la ropa íntima femenina. La ofensa no se hubiera producido si el procesado hubiera utilizado algún sinónimo como cetáceo o mamífero marino"*. Increïble, no? Aquestes i d'altres lleis no tan proclius al somriure són amb les que Dolores Martínez i tantes d'altres hospitalenques van haver de conviure. Llei fetes pels guanyadors, homes en qualsevol cas, llei fetes pels que dictaven la Història en aquells moments. Llei fetes contra Dolores Martínez, llei fetes contra unes dones, unes joves sindicalistes, socialistes, l'esforç de les quals es va concentrar fora dels focus de la primera línia política no orientada, com deia anteriorment, a la conquesta del poder sinó a una microfísica foucaultiana de resistència alhora de combatre l'episteme existent, la dominació simbòlica patriarcal. Segurament això les va lliurar d'anar a presó tal i com hi van anar les seves coetànies Lola i Francisca, i tantes d'altres ajusticiades, però, sens dubte, els seus carnets eren el testimoni que van ser-hi allí, potser en posicions poc reconegudes per al seu propi sindicat i pel moviment socialista, però sens dubte, van ser-hi. D'aquí la importància i la necessitat d'una llei que reguli la memòria històrica. I en tant que genealogista històric i pel que fa al meu àmbit, que és el filosòfic, quan parlo de la memòria de Dolores, de la memòria de les dones de L'Hospitalet i de les seves microfísiques de resistència, estic també constatant, doncs, l'existència d'una violència simbòlica cap a les dones al llarg de la Història.

Quan he escollit, quan em refereixo contínuament a Foucault com a un corifeu d'excepció en aquesta recerca, és per la capacitat reveladora de les seves conspícues reflexions alhora de dirigir la mirada enrera. Una llambregada foucaultiana de les més importants en el tema que ens ocupa és la seva afirmació que existeix una íntima vinculació entre el saber i el poder, que poder i saber van units dialècticament, ja que tota forma de poder comporta un discurs que legitima i reproduïx les relacions de dominació, o el que és el mateix, que el discurs és un arma de poder, de control, de subjecció, de qualificació i desqualificació. Per tant, les construccions discursives de gènere es produeixen en contextos històrics concrets que es construeixen i reconstrueixen a través dels diferents discursos, tant dels dominants com dels dominats, sent el llenguatge el que s'encarrega de codificar els significats de gènere que els constitueixen. Hem de tenir molt en compte, doncs, la concepció positiva del poder de Foucault, en el sentit de que el poder no tan sols és representatiu sinó que també és creatiu, és 'performatiu', construeix subjectivitats, configura la nostra manera de ser, de pensar, de sentir i, en definitiva, de fer. En aquest sentit és, doncs, com la dona de L'Hospitalet va abordar la necessitat d'una mediació femenina en la relació amb el món patriarcal al qual es veia sotmesa, tot confiant-se a una altra dona, ja sigui la mare real o simbòlica, i unint-se a les seves pròpies congèneres, la qual cosa acabaria per transformar-se en el que Anna Maria Piussi anomenà una "modalitat autònoma, política i d'accés al món". Per tant, atribuint autoritat i valor a una altra dona, reconeixent-la com qui pot legitimar socialment el desig i l'interès allà on el volem fer valer, va significar reconèixer-la com a medidora

fidel entre elles i el món. La dona a L'Hospitalet estava trobant així un punt de contrast, una mida pròpia de la dona i del seu valor, una intèrpret, una defensora i una jutgessa en els compromisos entre elles i el món. És a dir, no només s'estava operant una revolució sindical i política sinó que, més important encara, s'operava en una revolució simbòlica essencial en la transformació de la realitat. Es tornava d'aquesta manera a (re)prendre el fil de les genealogies simbòliques femenines, tot transformant l'odi i la ingratitud per la mare en un reconeixement cap a la dona més gran, fent-se així hereteres de la riquesa i tradició femenines. Aquest punt va ser de particular importància ja que era atorgar l'autoritat mitjançant l'apropiació d'aquesta riquesa de pensament i de paraula d'altra dona sense furt, sense aprofitar-se'n, sense ressentiment, propiciant un seguiment en futures generacions que ja no s'erigirien en simples repetidores de la paraula autoritzada d'altres. No oblidem tampoc que, per a Foucault, on hi ha poder també hi ha resistència i que de la mateixa manera que el poder té la característica d'estar diversificat i atomitzat, d'igual forma es desplega la microfísica de les resistències davant dels innumerables micropoders. Les formes de resistència són variables: individuals o col·lectives, pacífiques o violentes, espontànies o organitzades, de curta o llarga distància. En definitiva, són respostes específiques a micropoders específics. És necessari recordar també en aquest punt les paraules d'Arendt quan diu que "el pensament sorgeix dels esdeveniments de l'experiència viscuda i s'ha de mantenir vinculat a ells com als únics indicadors per a poder orientar-se". I és necessari recordar això perquè els esdeveniments ocorreguts a les dones de L'Hospitalet, llurs experiències, no han de servir per a construir únicament un

testimoni per a la posteritat, sinó que ben al contrari, tal i com va fer Arendt amb les seves teories polítiques, del que aquí es tracta és de comprendre les causes i els motius, no pas de 'testamentari' per a la posteritat *in aeternum*; del que aquí es tracta és de *pensar sense baranes*, de pensar des de dintre i no des d'un defora que pontifica.

Així, davant l'escenari que planava a L'Hospitalet d'aquella època, d'on treien Lola, Francisca, Dolores i tantes altres la força per a seguir lluitant? De ben segur que de les seves mares simbòliques, altres dones que també havien lluitat i lluitaven des de la individualitat de llurs vides. Però no des d'una individualitat referida tan sols al personatge en sí sinó des d'una perspectiva de subjecte individual que es vol incloure de fet i de dret en els anàlisis socials i polítics generals. Fem ara, doncs, un tomb per la Història en busca de les fonts simbòliques que varen servir d'inspiració per les hospitalenques.

Dones per a la Història, mares simbòliques

No va ser fins al primer terç del segle XX quan els corrents anarquistes van incorporar al seu discurs la igualtat laboral pel sexe femení. En un principi, organitzacions sindicalistes de caràcter antagònic com podien ser anarquistes, marxistes, socialistes i catòliques, van posar-se d'acord en una cosa: la supressió del treball femení. Però, és clar, no de tots els treballs que feien les dones, sinó de tan sols aquells que es duïen a terme en un àmbit productiu i no reproductiu, que es duïen a terme en un nou espai, en un nou àmbit de treball que amb el temps se'n digué mercat laboral. És a dir, es volia treure a les dones de l'únic espai on el treball era retribuït econòmicament. Així, tant el feminisme com l'anarquisme van tenir com antecedent nombroses històries de desigualtats i injustícies nascudes d'una revolució industrial i política que veia com la classe obrera es rebel·lava farta de suportar totes les càrregues sense poder gaudir dels privilegis.

Però existeixen certs aspectes que diferencien fonamentalment la lluita dels treballadors de la específicament femenina. A la primera es van donar una consciència de classe que no es donava entre la majoria de les dones les quals se sentien més unides als homes del seu propi status que a les companyes de gènere pertanyents a status diferents, provocant una escassa consciència social femenina que tornava a evidenciar les conseqüències de molts segles de submissió i de tutela. La dona havia de suprimir una mentalitat que l'alienava a l'home i aprendre a valorar-se i sentir-se autosuficient. És ben cert que va

haver pensadors com Stuart Mill que es van implicar en la defensa dels drets femenins però, com que cap revolució es pot dur a terme sense llurs protagonistes, de seguida van sorgir les excepcions que confirmaven la regla. Dues d'aquestes excepcionals excepcions foren Klara Zetkin i Róza Luksemburg, principals figures de l'ala més esquerrana de la SPD¹⁶, que es van oposar a les tesis revisionistes esgrimides per Eduard Bernstein¹⁷ en el debat hagut a principis del segle XX.

Klara Zetkin (1857-1933), de soltera Eissner, fou una política socialista alemanya molt influent, així com una lluitadora pels drets de les dones. La prohibició d'Otto von Bismarck a Alemanya sobre les activitats socialistes provocà que es refugiés a Zuric en 1882 i passés, posteriorment, a un exili parisenc. Durant la seva estada a París jugà un paper molt important en la fundació de la *Segona Internacional*¹⁸. Klara Zetkin es bolcà en la política feminista, lluitant aferrissadament pels drets i el vot de la dona. I va ser

¹⁶ SPD, Partit Socialdemòcrata Alemany.

¹⁷ Eduard Bernstein (1850-1932), va ser un polític berlinès del SPD considerat el pare del *revisionisme*, doctrina que posa en dubte els principis ideològics en què se sustenta un determinat moviment sociopolític, en aquest cas, les posicions que partint del marxisme n'expressen una revisió en els aspectes filosòfics, econòmics i polítics. Sovint, el terme *revisionisme* s'empra com a sinònim de socialdemocràcia, ja que era l'accepció pejorativa que utilitzaven els marxistes contraris a les idees reformistes d'aquesta ideologia que aportà Bernstein, que juntament a d'altres ideòlegs com Karl Kautsky iniciaren dins la SPD aquesta reforma a partir de la *Segona Internacional*.

¹⁸ *Segona Internacional*, organització formada en 1889 pels partits socialistes i laboristes que desitjaven coordinar l'activitat internacional dels moviments obrers que s'havien format en gran part als països europeus, continuant el treball de la *Primera Internacional* fins a la seva dissolució en 1916.

precisament ella la que decidí que a partir del 8 de març de 1911, aquesta data es considerés com el *Dia Internacional de la Dona* o *Dia de la Dona Treballadora*. Juntament a d'altres activistes antibel·licistes, Zetkin organitzà en 1915 una conferència internacional a Berlín de dones socialistes contra la Primera Guerra Mundial, la qual cosa provocà el seu empresonament en diverses ocasions. Al gener de 1919, es fundà el *Partit Comunista d'Alemanya* (KPD), que l'escollí com a representant en el *Reichstag*¹⁹ durant tretze anys (1920-33), fet que va aprofitar per entrevistar-se amb Lenin sobre la "qüestió femenina"²⁰. Al 1925 fou escollida presidenta de l'associació *Socorro Rojo*, organització citada quan parlava de l'hospitalenca Dolores Martínez Rico a *Mares simbòliques de L'Hospitalet*, que tingué la seva rèplica espanyola en 1934 de la mà de Dolores Ibárruri, la *Pasionaria*. Ja com a presidenta del *Reichstag*, al ser el membre de més edat, Klara Zetkin va fer una crida a la lluita contra el nazisme, acció que no li va perdonar Adolf Hitler que, en arribar al poder, declarà il·legal el Partit Comunista i incendià el *Reichstag* al 1933. A Klara no li quedà una altre remei que exiliar-se de nou, aquesta vegada a la Unió Soviètica, on morí als 76 anys.

Com deia, altra de les dones d'excepció en aquella convulsa època fou Róža Luksemburg (1870/71-1919), teòrica marxista d'origen polonès, filòsofa, política i revolucionaria. Al igual que Zetkin, milità activament al SPD fins que en 1914

¹⁹ *Reichstag*, vocable alemany que fa referència a l'Assemblea del seu Parlament.

²⁰ Klara Zetkin, *Lenin on the Women's Question. From My Memorandum Book*. International Publishers/Transcribed by Sally Ryan. Podeu trobar l'entrevista en anglès penjada a Internet a l'adreça '<http://www.marxists.org/archive/zetkin/1920/lenin/zetkin1.htm>'. ↵

s'oposà radicalment a la participació dels socialdemòcrates en la Primera Guerra Mundial per considerar-la un “enfrontament entre imperialistes”. Va ser llavors quan integrà el grup internacional que en 1916 es convertí en *Lliga Espartaquista*²¹, grup marxista revolucionari origen del KPD. Acabada la guerra fundà el diari *La Bandera Roja* i prengué part en la frustrada revolució de 1919 a Berlín, tot i que l'aixecament tingué lloc en contra dels seus consells. Aquesta decisió va ser nefasta per Róza Luksemburg, ja que la revolta fou sufocada amb la intervenció de l'exèrcit monàrquic i l'actuació dels *Freikorps* o *Cossos Lliures*, grups mercenaris nacionalistes de dreta, que massacraren a centenars de persones llançant-los després al riu. Róza fou engarjolada, torturada i assassinada i els que quedaren de la Lliga es dissolgueren en el Partit Comunista d'Alemanya (KPD) que conservà *La Bandera Roja* com a llur publicació. El nom de Róza Luksemburg manté una forta càrrega simbòlica no només per a les dones sinó per al marxisme en general. Actualment, cada any, milers de persones comparteixen un diumenge berlinès a meitats de gener en record de la barbàrie comesa aquell 1919. *Freiheit ist immer die Freiheit des Andersdenkenden*, va dir, “la llibertat sempre ha estat i és la llibertat per a aquells que pensin diferent”. La seva dialèctica espontània fou l'apropament radical i anarquista a la lluita de classes. Però el sentit de confusió en el qual s'han mogut històricament els vocables feminisme i anarquisme contribueix a

²¹ La *Lliga Espartaquista* (*Spartkusbund*) fou un moviment revolucionari marxista organitzat en Alemanya durant els últims anys de la Primera Guerra Mundial. Intervingueren en llur fundació tant Klara Zetkin com la pròpia Róza Luksemburg. La Revolució Alemanya de 1918 significà el seu període més intens d'activitat ja que intentaren incitar una revolució similar a la dels bolxevics en Rússia. Anomenaren a la lliga amb el nom d'Espartac, líder de la rebel·lió d'esclaus més gran de la Història de Roma.

que, tant defensors com detractores d'aquests termes, descarreguin sobre ells cops cecs sense saber moltes vegades el què defenen o amb qui combaten.

El feminisme primitiu, propulsor del dret de la dona a una participació política, ha donat pas a tan nombroses formes de feminisme que seria massa llarg analitzar-les totes en detall en aquesta recerca. Algunes d'elles veuen al home com a un oponent a qui combatre a qualsevol preu, tot i que no van ser aquestes les que van interessar a les dones anarquistes, ja que consideraren a l'home com a un company que necessitava ser conscienciat per trobar-se tan castrat per la societat patriarcal com la pròpia dona. Per tant, feminisme i anarquisme no van ser dos ideals contraposats sinó més aviat complementaris. Ambdós van aspirar a una societat formada per éssers iguals, lliures i responsables. L'anarquisme lluita per la emancipació de l'individu i, com a tal, també per la dona, tot i que ella sap que només pot dur-se a terme una revolució igualitària si tots els individus que participen en ella ho fan en les mateixes condicions. El problema de l'emancipació femenina, doncs, no sorgeix de la diferenciació genètica entre l'home i la dona, ja que les desigualtats biològiques que els separen són molt escasses. Més aviat, la falta d'enteniment entre aquests gèneres que conformen la Humanitat, es genera en l'exercici de poder de què ens parlava Foucault. La subordinació de la dona a l'home no s'ha degut mai a qüestions de tipus biològic sinó ideològic i econòmic. En 1791, la Revolució Francesa va assumir en part les inquietuds femenines amb la publicació de *Els drets de la dona i la ciutadana*, que va redactar Olympe de Gouges basant-se en la *Declaració dels Drets de l'Home*. Quasi bé simultàniament, Mary Wollstonecraft, seguidora ideològica de Saint-Simón i

Fourier, publicava a la Gran Bretanya *Vindicació dels drets de la dona*, tot provocant una catarsi en una societat on els drets femenins eren inexistents i les normes legals sotmetien a la dona a una total obediència i dependència de l'home. Aquest havia de ser cegament obeït per les dones de la seva família, era qui fixava el domicili conjugal, qui havia d'autoritzar a la compra o venda de qualsevol bé i qui es quedava amb tot el patrimoni en cas de separació o abandonament. No obstant això, degut a la indiferència social, els corrents d'opinió favorables a l'emancipació femenina no van prendre cos fins a meitats dels segle XIX. Dones com Flora Tristán, Elisabeth Cady Stanton o Lucrecia Mott van sembrar les primeres llavors de rebel·lia. Nombrosos grups femenins es van organitzar a França, EE.UU. i Gran Bretanya, i sortiren al carrer exigint el seu dret al vot com a element de pressió política per aconseguir-hi certes millores. Inclòs van haver immolacions en favor de la causa com el conegut suïcidi d'Emily Davison, que es va llançar als peus dels cavalls que corrien al Derbi d'Epsom.

Així va començar un imparable moviment sufragista que, a la fi, seria el germen del feminisme. Millicent Garret Fawcett fundà a la Gran Bretanya una associació que, després de cinquanta anys de lluita, va aconseguir al 1918 una llei acceptant el vot de les dones de més de 30 anys. Tan mateix, Emmeline Pankhurst fundà a Londres, en el 1903, la *Unió Femenina Social i Política*, d'igual manera que al 1909, Madame Brunschwig va ser la creadora de la *Unió Francesa pel Vot de les Dones*. D'altre banda, per terres alemanyes, fins al 1908 es va considerar a la dona només apta per "la llar, els nens i la església" i

per terres angleses, universitats tan prestigioses com ara Oxford, Harvard o Cambridge, seguien tancant les seves portes a les dones. Ni la burgesia ni el proletariat van facilitar les coses per a la incorporació social del món femení. Tot i això, una nació rere l'altra acabaren per reconèixer el dret de les dones al vot, amb la sorprenent excepció, entre d'altres, de França, que amb la seva llibertat, igualtat i fraternitat no ho reconeixeria fins al 1944, i Suïssa, que, sorprenentment, no ho faria fins al 1971! A Espanya, seguint l'estela dels països nòrdics, tots amb sufragi femení des de principis de segle, i d'Anglaterra, que ho reconeix al 1928, s'aprovaria el canvi de la Constitució al 1931 per una lleugera majoria, quedant el text de la següent manera: "*Los ciudadanos de uno y otro sexo, mayores de 23 años, tendrán los mismos derechos electorales conforme determinen las leyes*". Aquest canvi va arribar de la mà de la mare simbòlica del moviment feminista i sufragista Clara Campoamor. Nascuda a Madrid al 1888 i morta a l'exili de Suïssa en 1972, Clara va arribar a ser una de les primeres diputades de les primeres Corts de la II República. Defensora de la igualtat de drets de la dona, fou una de les impulsores de l'aprovació del sufragi universal a Espanya, aconseguint el vot femení en les primeres eleccions republicanes del 1933, així com la llei de divorci. Paradoxalment, dues de les dones que com ella van aconseguir un escó al Parlament republicà, Victoria Kent i Margarita Nelken, del *Partido Radical Socialista* i del *PSOE* respectivament, mantingueren una dura pugna política respecte al dret electoral de la dona. Kent representava a els que temien que la dona, influenciada fortament per l'Església, no votés als candidats republicans. Campoamor proclamava el dret inalienable al vot de la

dona sense dependre de la seva orientació, postura ideològica que la va enfrontar als seus propis companys de partit i que, guanyades les primeres eleccions amb sufragi universal en Espanya (en tant que primeres amb dret a vot de la dona) del 1933 per la dreta política com havia pronosticat Victoria Kent, ambdues van perdre el seu escó parlamentari. Malgrat això, de seguida es va comprovar que el vot no havia donat a la dona la seva llibertat i, després d'una 'curta' i dictatorial letargia, el feminisme va sorgir de nou amb d'altres reivindicacions i metes diferents.

Paral·lel a despertar de la consciència femenina en el segle XIX, anava prenent forma l'anarquisme. William Godwin (1756-1836) atacava la propietat privada i acusava a l'Estat de basar la seva existència en la força i la opressió de l'individu. Posteriorment, Proudhon (1809-1865), condemnador també de la propietat privada, rebutjava l'activitat política i defenia un sistema social en el qual la llibertat no sorgís d'un ordre sinó que fos l'origen mateix. Bakunin, a Europa, i Thoreau, a EE.UU., van evidenciar dos maneres de dur la lluita anarquista a terme: el primer de manera violenta, el segon pacíficament. De fet, després d'escriure *Walden* i ser detingut, Thoreau escriu *La desobediència civil*, obra en la que més tard Gandhi basarà la seva revolució per expulsar als anglesos de l'Índia i de la qual dirà que hom, arreu del món, hauria de llegir i tenir de llibre de capçalera. L'anarquisme mai va fer diferenciació de gèneres, però els seus ideòlegs, com a resultat de l'època que el hi va tocar viure, ignoraren per complet a la dona. Va ser la Revolució Industrial, amb la incorporació de milions de dones al treball assalariat, la que va servir de

revulsiu a una situació en excés injusta, tot i això, el canvi es va produir molt a poc a poc. La societat burgesa va admetre a la dona en el món laboral però considerant-la un individu de segona classe. Treballadora poc qualificada i, per tant, mà d'obra barata, era fàcilment manipulable degut a uns rígids principis religiosos i morals que la omplien de pors i prejudicis. La inhumana situació que van començar a patir les dones a les fàbriques va situar l'emancipació femenina al centre de la lluita social i política. Es va produir així una aliança històrica: la del feminisme amb els moviments obrers. Tot i així, la dona obrera, sense accés a la cultura, sense drets legals i amb una molt baixa autoestima deguda al secular sotmetiment a l'home, no es va trobar capacitada per iniciar la seva pròpia revolució. Les primeres dones sufragistes no només van sorgir de la burgesia, cosa que les va permetre tenir una sanejada economia, sinó que van estar unides a homes amb inquietuds socials. Les mencionades Mary Wollstonecraft i Millicent Garret Fawcett, estaven casades amb William Godwin, considerat per moltes persones com el primer teòric anarquista, i Henry Fawcett, deixebles de Adam Smith y Stuart Mill, respectivament. Aquest últim era professor d'economia política a Cambridge i Ministre de Correus britànic al 1880. D'això en podem deduir que els moviments feministes de l'època tenien una arrel burgesa i sufragista, pretenent aconseguir la igualtat dels gèneres prenen com a base la posició de l'home a la societat, es a dir, que no es buscava la transformació social sinó la participació de la dona en els privilegis, el poder i els estaments jeràrquics que fins aleshores eren exclusivament masculins. Com a conseqüència d'això, en la sessió de l'1 d'octubre de l'any 1931, Clara Campoamor va haver d'escoltar al Congrés del Diputats que no

s'havia d'aprovar el vot femení *"fins que les dones deixessin de ser retrògrades"* (Rico Álvarez Buyita); o *"fins que transcorrin uns anys i vegi la dona els fruits de la República i l'educació"* (Victoria Kent); o indefinidament *"perquè les dones són histèriques per naturalesa"* (Santos Novoa). També els va haver que proposaren d'excloure aquesta qüestió de la Constitució per a poder negar-la si les dones no votaven d'acord amb el Govern (Rafael Guerra del Río); o de reduir el dret a vot de la dona a les majors de 45 anys *"perquè abans la dona té reduïda la voluntat i la intel·ligència"* (Hilario Ayuso). Les altres dues úniques diputades en aquell Congrés Constituent, Victoria Kent i Margarita Nelken, també feministes a ultrança, consideraven inoportú el reconeixement del vot femení i no ho van recolzar. Aquest va ser un dels principals motius pels quals les dones anarquistes mai es van considerar feministes, ridiculitzant fins i tot a qui es considerés com a tal. I, de ben segur, que també per aquest motiu Federica Montseny (1905-1994), icona de l'anarquisme Espanyol i Europeu i ferma defensora de les llibertats de la dona allà on fos, sempre negués el fet de ser feminista i es definís com a humanista: "No, feminista no ho he estat mai. He desitjat per a la dona la llibertat que desitjava per a l'home, en general, però mai he format part d'un moviment específicament femení, perquè m'ha semblat que una cosa anava lligada a l'altra, que quan l'home s'alliberés, s'alliberaria també la dona. Feminista mai, humanista sempre"²². Opinió compartida per la seva contemporània Dolores Ibárruri (1895-1989), paradigma de la dona lluitadora durant la Segona República i la Guerra Civil. Llurs mítings aconseguiren mantenir l'ànim entre la

²² Institut Català de les Dones, *Federica Montseny, 1905-1994*. Biblioteca de Catalunya, 2006.

població, que l'atorgà el sobrenom de *Pasionaria*; llur crit "*no pasarán*" es convertí en símbol i bandera de la defensa republicana en tot el món. Dolores, amb els seus actes revolucionaris, agafava el testimoni simbòlic i retia homenatge a Klara Zetkin en el mateix any de la seva mort, tot emulant-la en la creació, sota els auspicis del Partit Comunista d'Espanya (*PCE*), de l'agrupació *Mujeres Antifascistas*; només un any més tard faria el mateix amb *Socorro Rojo*. En 1936 fou diputada pel *PCE*, del qual va ser Secretària i Presidenta. Dolores, autora del llibre biogràfic *El único camino*, patí doblement l'aire geliu de l'exili a la Unió Soviètica, retornant a Espanya i al seu escó de diputada durant el període de Transició.

Com acabem de veure, Ibárruri, Montseny, Campoamor, Nelken i Kent, aconseguiren el reconeixement del paper de les dones en la política activa. Tot i les diferències ideològiques, tant comunistes, com anarquistes, com feministes van desencadenar una lluita fèrria contra la societat patriarcal deixant patent la seva voluntat d'enfrontar-se tant a l'Estat, que les alienava en quant a persones, com al propi patriarcat, que impedia la seva alliberació com a dones. Però la falta d'un desenvolupament industrial, d'una classe obrera mitja forta i nombrosa i la inestabilitat política que dominà Espanya fins al 1975, frenaren els avanços educatius de la dona i la van impossibilitar per a prendre consciència de la seva situació. Al segle XX començà amb una població analfabeta del 63,7 %, només una mica inferior a la de Portugal, que estava en 70,9 %, i Bulgària, que es trobava en el 80 %. I, el que és pitjor, la majoria d'aquest analfabetisme es donava entre les dones.

Només dos dones, María Egipcíaca Demaner i Gongoreda i Josefa Amar i Borbón, es van interessar pel tema de la instrucció femenina en el segle XVIII i ho van fer d'una manera elitista, en la qual s'identificava diners i intel·ligència, sent la dona de poble valorada exclusivament com a element productiu. Després, van aparèixer corrents feministes, encara que no organitzades, que van lluitar per a l'emancipació de la dona. Corrents com les sorgides en torn a Emilia Pardo Bazán, Concepción Arenal o Cecilia Böll de Faber (Fernán Caballero), traductores de nombroses obres femenines franceses i britàniques. Com a precursora dels moviments feministes, va aparèixer a Catalunya en 1871 la *Asociación para la Enseñanza de la Mujer*. En aquell mateix any, Teresa Claramunt, mare espiritual²³ de Federica Montseny, organitzà un sindicat per a treballadores del tèxtil i al 1903, Belén Segarra, fundà la *Federación de Mujeres Malagueñas*, ambdues mares simbòliques com veurem més endavant. Teresa Mañé, mare i mestra de Federica Montseny, coneguda als mitjans liberals com a Soledad Gustavo, va ser una de les grans feministes de principis de segle tot i no haver utilitzat mai aquest apel·latiu. Juntament amb el seu company, Joan Montseny, escriptor anarquista conegut com a Federico Urales, fou editora de la *Revista Blanca*, publicació que arribà a dirigir mentre el seu company es veia forçat a un exili interior per ordre governamental. Al 1906 la *Ley de Asociaciones* donà pas a la formació del Sindicat UGT, que agrupà als treballadors, quasi bé de manera exclusiva, fins a l'aparició de la CNT, que va arribar al seu punt àlgid al 1931. Entre juny i juliol de 1908, es va celebrar un congrés anarquista del qual sorgiria la *Federación*

²³ Institut Català de les Dones, *Federica Montseny, 1905-1994*. Biblioteca de Catalunya, 2006.

Regional de Trabajadores, embrió de la futura CNT, on es tractaria l'organització de la dona a la lluita obrera i els mitjans a seguir per aconseguir-ho. El Congrés declarà que era d'obligació ineludible *"procurar por todos los medios lícitos la organización de los sindicatos de mujeres (compañera, hijas, etc...) que empleando su actividad en alguna industria u oficio convivan con los 'cenetistas'. En los sindicatos mixtos, deberán las Juntas Administrativas ser mixtas también, a fin de que la mujer se interese por sus luchas y defienda directamente su emancipación económica"*. Com veiem, la CNT es va preocupar d'atraure a la dona espanyola a llur militància, de resoldre els seus problemes laborals i d'aconseguir la seva plena integració social. Així, al 1910, es va fundar a Barcelona la Biblioteca Popular de la Dona i en aquell mateix any va tenir lloc el congrés fundacional de la *Confederación Nacional del Trabajo*. En ell, es va reconèixer oficialment la necessitat d'ocupació femenina com a base per a la consecució de la independència de la dona mitjançant un salari que, en tot moment, hauria de ser equiparable amb el de l'home. No obstant això, acostumat el baró a tutelar a la dona com si d'una menor es tractés, s'ha de senyalar que li va costar molt de posar en pràctica el que defensava a la teoria. Al tractar-se d'un sindicat amb plantejament anarquistes, la CNT no recolzà ni participà en cap moment a les aspiracions dels denominats moviments feministes. Partidària de l'acció directa, la lluita 'cenetista' no es va encaminar a l'obtenció del vot femení, sinó a la consecució d'igualtats laborals i sindicals per ambdós gèneres. Tot i això, el nombre de treballadores continuava sent minoritari. Mostra d'això, al 1921, amb el

*Desastre de Annual*²⁴, molts combatents preferiren morir en repugnants barracons condicionats com a hospitals sense cap ajuda mèdica, abans que ser curats per mans femenines. A aquesta desqualificació de la dona a començaments del segle XX es deu, en part, el subdesenvolupament d'Espanya en anys posteriors. Al 1920 es va crear a València la *Sociedad Concepción Arenal* i dos anys més tard, Margarita Nelken publicà *La condició social de la Dona*, que contribuï al la conscienciació de bona part de la societat femenina. L'any 28 es fundà la *Asociación Nacional de Mujeres Españolas*, de tendència esquerrana; dos anys més tard, Hildegart Rodríguez, la nena prodigi concebuda per la seva mare com a model de dona del futur que als tres anys ja escrivia i als vuit parlava vuit idiomes²⁵, publicà diverses obres que van despertar una gran polèmica per tot el país com *La Revolución Sexual* que va vendre 8.000 exemplars, només a Madrid, en la primera setmana després de la

²⁴ La Batalla d'Annual, coneguda a Espanya com el *Desastre de Annual*, va significar una greu derrota militar espanyola davant els rifenys comandats per Abd el-Krim a prop de la localitat marroquina d'Annual, el 22 de juliol de 1921, i va suposar una redefinició de la política colonial d'Espanya en la Guerra del Rif. La crisi política que va provocar aquesta derrota va ser una de les més importants de les moltes que van socavar els fonaments de la monarquia liberal d'Alfonso XIII. Així, els problemes generats per Annual van ser causa directa del cop d'Estat i la Dictadura de Miguel Primo de Rivera.

²⁵ A la seva partida de naixement consta com Hildegart Leocadia Georgina Hermenegilda Maria del Pilar Rodríguez Carballeira, tot i que només va utilitzar el primer nom. Hildegart fou concebuda a Ferrol per la socialista Aurora Rodríguez Caballeira i un pare biològic escollit només per l'ocasió. Va néixer, finalment, a Madrid l'any 1914 on va morir dinou anys més tard. Va acabar els estudis de Dret als 17 anys i fou una activa membre del PSOE, d'on va ser expulsada després de publicar una crítica al periòdic *La Libertad*, i després del *Partido Federal*. Quan començava a ser coneguda internacionalment, intentà d'allunyar-se del projecte vital de la seva família. La seva mare, mentre dormia, li va disparar quatre trets, deixant un frase pel record: "El escultor, tras descubrir la más mínima imperfección en su obra, la destruye".

seva publicació convertint-se en la pionera de la reforma sexual a Espanya. D'altres obres que la van catapultar tant a l'èxit com a la seva tràgica mort van ser *La rebeldía sexual de la juventud*, *Profilaxis Anticoncepcional*, *Malthusismo y neomalthusismo*, *¿Se equivocó Marx?*, *¿Quo vadis, burguesía?*, *El problema sexual tratado por una mujer española* i l'obra avui en dia esgotada *Métodos para evitar el embarazo (Maternidad voluntaria)*. Però no va ser fins l'any 1936 quan anarquisme i feminisme units van prendre cos en una organització que va servir de revulsiu social i simbòlic per a la posteritat. En aquell mateix any es va fundar la *Agrupación Mujeres Libres*, formada per militants de la CNT, conscient de que una revolució de dones només es podia dur a terme per dones. *Mujeres Libres*, propiciada per Lucía Sánchez Saornil, Mercedes Comaposada i Amparo Poch, va arribar a comptar amb 119 agrupacions, de les quals 22 estaven a Madrid i 6 a Barcelona. La resta es dispersaven per Bèlgica, Txecoslovàquia, França, Holanda, Anglaterra, Polònia, Suècia, Argentina, EE.UU., etc. Van voler ser una branca més del *Movimiento Libertario*, d'igual manera que la CNT, la FAI o la JJ.LL., van lluitar per la seva emancipació de la triple esclavitud: de gènere, cultural i laboral. Desitjaven estar a l'avantguarda de la Revolució Social, tot creant una consciència solidària entre dones per a conviure sense cap tipus d'exclusions y assumint una obra comú. Una consciència que, com acabem de veure, és el vincle simbòlic i el nexa d'unió genealògic femení: l'exemple de saber i fer, de lluita i coratge de Klara Zetkin en Alemanya serví d'inspiració en la distància per a una Dolores Ibárruri que, amb llur passió revolucionària, inspirà en el temps la vida de Dolores Martínez a L'Hospitalet. Ni la distància ni el temps evitarien ja aquestes confluències.

Confluències a la vertical genealògica

Malgrat els inconvenients del poder patriarcal polític, les dones van tenir una significativa presència en els continus conflictes socials que van conformar la història d'aquells anys. La presència en manifestacions o en les vagues en favor d'unes condicions de vida menys miserables, feren que certes dones agafessin un protagonisme inusitat i destacat en el sí de llurs organitzacions sindicals. En un entorn hostil, en un espai del qual havien estat expulsades i ja no els pertanyia, elles van fer arribar les seves veus a través de mítings i assemblees. Tot i l'analfabetisme femení, aquestes dones van aprendre a escriure fent d'aquest fet el seu millor aliat. Els noms de pioneres²⁶ com Isabel Vilà i Pujol, Teresa Claramunt, Emma Goldman, Belén Segarra, Antonia Maymón, María de Echarri van caure amb tot el seu pes simbòlic a la verticalitat d'una genealogia femenina pròpia, consolidada en l'horitzontalitat d'una època de lluita amb noms també pioners com el de Lucía Sánchez, Isabel Hostensia o Consuelo Zabala i en un temps on la Federica Montseny, ploma i faristol en mà i pistola a la cintura, feia el mateix en la contemporaneïtat d'hospitalenques com Justa Goicoechea (primera regidora de la ciutat) i de catalanes, espanyoles i europees, erigint-se com a primera ministra de l'Europa Occidental. Però, perquè aquestes pioneres van inspirar i obrir camins a tantes dones atrapades en la quotidianitat, l'ús i l'abús del patriarcat? Perquè llurs vides anònimes es convertiren en quelcom simbòlic a la vertical genealògica? Busquem, doncs, els perquè de la verticalitat d'aquestes mares simbòliques.

²⁶ *Mujeres y Sindicalismo. Pioneras*. Departamento de la Mujer. Ajuntament L'Hospitalet, 2000.

La verticalitat d'una Isabel Vilà i Pujol (1843-1896), nascuda a Calonge però adoptada per Llagostera, considerada la primera dona sindicalista catalana, **perquè** va ser inscrita al padró com a analfabeta donat que en aquell moment el 86% de dones ho eren, fet que portava als funcionaris de l'època a constatar-ho rutinàriament, sense més contemplacions, en els registres. **Perquè** al 1872 ja va participar en el míting de proselitisme sindical celebrat a Sant Feliu de Guíxols i un any més tard ja era secretària de l'AIT (Associació Internacional de Treballadors) i exigia una legislació que limités la jornada laboral dels nens i nenes de 13 anys a cinc hores diàries. **Perquè** després de l'exili a França degut a la seva clandestinitat tornà a Barcelona al 1880 dedicant-se a l'ensenyament, fundant un col·legi per a nenes, el *Colegio Franco-Español*, i dirigint dos anys més tard l'escola per a nenes ILE (Institució de Lliure Ensenyança) a Sabadell.

La verticalitat d'una Teresa Claramunt (1862-1931), **perquè** els seus pares eren de l'opinió que era perniciosos per a una dona el saber llegir i escriure, per la qual cosa no va rebre cap instrucció. **Perquè** buscà aquesta formació ja de gran, arribant a publicar diversos articles en la revista anarquista *La Tramuntana* i col·laborant, també, a la *Revista Blanca*. **Perquè**, des de la seva condició d'obraera tèxtil i teixidora i militant activa de l'anarquisme, va fer de la seva vida una successió constant de detencions, condemnes, desterraments interiors i exteriors i períodes de llibertats. **Perquè** al 1903 publicà un dels primers pamflets escrits per una obrera en torn a la condició social de la dona: *La mujer, consideraciones sobre su estado ante las prerogativas del hombre*. **Perquè** després de ser detinguda al 1911 i condemnada a quatre anys de

presó va començar a patir un procés de paràlisi que li va afectar fins al dia de la seva mort. **Perquè** va ser de les primeres que van defensar l'emancipació de la dona tot formulant la primera reflexió segons la qual únicament mitjançant l'autoemancipació femenina es podria acabar amb l'hegemonia cultural, social i laboral dels homes. **Perquè** aquesta àrdua tasca havia de ser realitzada de forma exclusiva per les dones, ja que la dona era "la esclava de l'esclau" i ella mateixa havia de assolir la seva emancipació. **Perquè** aquesta iniciativa d'organització de les dones obreres va representar un dels primers passos en la dinàmica de la constitució d'una organització de dones obreres, que defensà tant la lluita social com la emancipació femenina i que acabà al 1936 amb la creació de *Mujeres Libres*.

La verticalitat d'una Emma Goldman (Lituània, 1869-Canadà, 1940), **perquè** tot i ser enviada a una de les millors escola de la Prússia Oriental, el seu oncle, en la casa del qual vivia, va acabar quedant-se els diners que li enviava el seu pare i la convertí en la seva serventa. **Perquè** quan als tretze anys va tornar a casa seva després de la ruïna del seu pare, tot just sabia llegir. **Perquè** va emigrar als Estats Units al 1885 amb la seva germana Helena, on treballà en una fàbrica de cotilles i, més tard, en una altra de vestits, mentre a les seves hores lliures estudiava. **Perquè** unida a l'anarquista Alexander Berkman, publicà la revista *Mother Earth*, al 1905, i *The Explotion*, al 1916, on va mantenir una intensa campanya contra la guerra que li va costar la presó entre el 1917 i el 1919. **Perquè** va fer del món la seva sala d'audiències, viatjant incansablement per Rússia, Suècia, Alemanya, França, Canadà, on va portar

els seus postulats anarquistes tot arribant a Espanya, on va conèixer i col·laborà amb la família Urales Montseny-Mañé, pares de la Federica Montseny i on també va deixar la seva empremta com a dona, com a mare simbòlica, per a les hospitalenques quan va visitar l'Agrícola Col·lectiva de L'Hospitalet durant la Guerra Civil. **Perquè**²⁷:

“Debería suponerse que en su apasionado amor por la libertad, se incluye la libertad de la mujer. Pero muy lejos de esto, la mayoría de los hombres españoles parece no comprender el sentido de la verdadera emancipación, o, en otro caso, prefieren que sus mujeres continúen ignorándolo. El hecho es que muchos hombres parecen convencidos de que la mujer prefiere seguir viviendo en su posición de inferioridad. También se decía que el negro estaba encantado de ser propiedad del dueño de la plantación... Mucha menos realidad tendrá la emancipación de la raza humana mientras un sexo domine a otro”.

Goldman visità l'*Agrícola Colectiva* de L'Hospitalet • FOTO: Arxiu Històric de L'Hospitalet

²⁷ Emma Goldman. Revista *Mujeres Libres*, 21ª Semana de la Revolución:

La verticalitat d'una Belén Segarra **perquè** tot i que es desconeix quasi bé tot a excepció d'algunes dades sobre les seves activitats a finals del segle XIX i principis del XX, Federica Montseny la va qualificar com a lliure pensadora, republicana i perfecta representant dels sectors més avançats del pensament obrer i anarquista espanyol. En 1888 advocà per la independència de Cuba i la restauració de la República. **Perquè** un any més tard inicia una gira per les províncies andaluses provocant el rebuig dels sectors més conservadors i integristes d'alguns grups de senyores, pertanyents a les classes més acomodades, i de la pròpia autoritat governativa. **Perquè** lluny d'atemorir-se pel boicot al qual va ser sotmesa va pronunciar als seus discursos al mig del camp si era precis. Al 1902 va publicar *Conciencia Libre*. Se sap, a més, que va pertànyer a la francmaçoneria i a la societat llibertària *Los amigos del Progreso*.

La verticalitat d'una Antonia Maymón (1881-1959) **perquè** ja en aquella època va abandonar casa dels seus pares per diferències ideològiques. Això la va portar a exercir de mestra a Barcelona, Girona i Múrcia i va pertànyer a la redacció de *Cultura y acción*, diari fundat al 1910 per Manuel Buenacasa, així com a la revista *Estudios*. **Perquè** va ser detinguda i engarjolada terminada la Guerra Civil romanent en presó fins a l'any 1940. **Perquè**²⁸:

“Algo les costará a los hombres ver a las mujeres igualarse a ellos, y a las mujeres acostumbrarse a luchar contra rutinas y convencionalismos, pero hay que tener confianza en esa juventud renovadora”.

²⁸ Antonia Maymón. *La Revista Blanca*, II época, junio, 1925.

La verticalitat d'una María de Echarri **perquè** va dur terme l'ingent tasca de representar al sindicalisme catòlic i difondre el corrent feminista confessional. Tot i ser una de les figures més destacades del feminisme catòlic espanyol en el primer terç del segle XX, poc o res se sap del seu origen i procedència social. Les primeres dades que es tenen d'ella ja la presenten com a difusora del catolicisme renovat. **Perquè** al maig de 1908 publicà el primer article que se'n coneix d'ella a la *Revista Social de Barcelona*, amb el títol de "*Acción social de la Mujer*", fent-se els seus somnis idealistes realitat ja que un any més tard es constitueix a Madrid el *Sindicato Obrero Femenino de "La Inmaculada"*. Tot seguint amb aquesta línia al 1912 publicà "*Diario de una obrera*", primer d'una sèrie d'articles que aniran apareixent a la revista *Mujer y Trabajo* que ella mateixa funda i que s'erigeix coma portaveu del sindicat madrileny. **Perquè** al 1922, a la *II Asamblea Nacional de Acción Católica*, ja té al seu càrrec la secció dedicada al "*Trabajo a domicilio y factores que han de intervenir en la solución*", fet que la va portar quatre anys més tard a ser nomenada assessora de la *Confederación Nacional de Sindicatos Obreros Femeninos* constituïda dos anys abans. **Perquè** va ser de les primeres dones en entrar a formar part del *Instituto de Reformas Sociales* com a vocal, permès l'accés a la dona a l'Administració Pública pel *Estatuto de Funcionarios* del 1918. **Perquè** tot i oposar-se al divorci i a qualsevol tipus d'activitat política de la dona casada per defensar així la família, potser cal recordar la pressió feta per Pius IX des del Vaticà a tota la comunitat catòlica condemnant les possibles activitats extra domèstiques ciutadanes a les que semblava inclinar-se el sexe femení, no va impedir que al 1924 acceptés el càrrec de regidora per l'Ajuntament de Madrid i

que un any més tard fos designada per Miguel Primo de Rivera per integrar el grup de tretze dones que formarien part de la *Asamblea Nacional* reunida al 1927. Després d'això, tot i que és fàcil atenent a la seva trajectòria suposar que va continuar amb llurs ideals fins a la mort, el seu rastre historiogràfic es perd en la immensitat de les ressenyes biogràfiques extraviades.

Totes elles van ser pioneres, dones per a la Història, mares simbòliques per a les dones de L'Hospitalet i d'arreu. Tot i això, mai hauríem d'oblidar que la majoria de les protagonistes en els conflictes socials de principis del segle XX resten anònimes. I és que les dades escassegen quan la memòria a recuperar és d'una dona, fins i tot d'aquelles que van integrar les organitzacions sindicals. Així i tot, més conscients que mai de la seva invisibilitat dins l'imaginari social habitual, les hem de vindicar i reivindicar com a part fonamental del patrimoni de la nostra memòria col·lectiva, com a mares simbòliques anònimes. De ben segur que les anteriorment esmentades Francisca Conejero, Lola Peñalver i Dolores Martínez, noms rescatats de la memòria històrica de l'Hospitalet i ja mares simbòliques de les actuals generacions d'hospitalenques, van inspirar-se en totes aquestes dones amb nom i cognoms per a la memòria de llurs famílies però anònimes per a la Història, unes dones que, com ens feia recordar na Francisca, eren condemnades a mort i afusellades amb nocturnitat, premeditació i traïdoria en la fredor d'un alba qualsevol, cimentat així l'àrid terreny de l'oblit on edificar les parets d'una suposada convivència. I és de justícia, doncs, recordar els noms de les que, des de la fredor de les seves cel·les sentien com a l'alba venien a buscar a les condemnades a mort per

afusellar-les, però també recordar el nom anònim d'aquestes ajusticiades, ora per un fusell ora per una vida de silenci, acceptació i abnegació. Precisament l'horitzontalitat d'esdeveniments dramàtics d'aquest tipus fou un mirall vital on moltes es van reflectir. La verticalitat simbòlica i l'horitzontalitat en el temps van confluïr-hi altra vegada en la contemporaneïtat d'unes dones que amb llurs accions van planejar sens dubte a l'imaginari de les hospitalenques. Busquem ara, doncs, els perquè de l'horitzontalitat d'aquestes altres 'mares'.

L'horitzontalitat d'una Justa Goicoechea (1896-1973) **perquè**, teixidora a Can Pareto i veïna de Santa Eulàlia, s'afilià a ERC presentant-se com a candidata a les eleccions municipals del 1934 i esdevenint la primera dona regidora de la Història de L'Hospitalet. **Perquè** acabada la Guerra va ser empresonada tres anys a la presó de dones de Les Corts, i fins al 1943 se li va prohibir treballar. Amb llibertat coartada i vigilada, va rebre 'visites' de la policia fins als anys 60.

L'horitzontalitat d'una Isabel Hortensia Pereira **perquè** al 1919 va fundà el periòdic *Alas y Prometeo*, tribuna propagandística de l'anarquisme andalús, i va col·laborar assíduament amb *Nuestros* i la *Revista Blanca*. Aquell mateix 1919 va assistir com a delegada al Congrés de la CNT.

L'horitzontalitat d'una Consuelo Zabala (1920-2004) **perquè** va anteposar llurs ideals, *Juventudes Libertarias*, a la seva pròpia llibertat sent engarjolada al 1939 amb 19 anys. **Perquè** va ocupar-se sola durant dotze anys de l'educació dels seus fills degut a l'empresonament del seu company Ángel Urzáiz, mantenint els contactes de relació orgànica entre els presos llibertaris del penal de *San Miguel de los Reyes* i el *Secretariado Intercontinental* en l'exili.

L'horitzontalitat d'una Lucía Sánchez Saornil (1901-1966), **perquè** va quedar orfe de mare, amb un pare sense feina i una germana malalta cosa que li va obligar a treballar des de molt jove a Telefónica. A partir de la vaga de 1931 es va despertar la seva consciència social afiliant-se a la CNT. **Perquè** als setze anys, dotada d'una exquisida sensibilitat per a la poesia, ja escrivia per algunes publicacions, cosa que la portà a col·laborar en revistes com *Umbral* i *Tiempos nuevos* i a ser redactora de la CNT i de *Solidaridad Obrera*, a les direccions de les quals va arribar a intervenir. **Perquè** amb Mercedes Camaposada i Amparo Poch fundà la *Agrupación Mujeres Libres* i la revista homònima. **Perquè**²⁹:

“El último esclavo, una vez transpuestos los umbrales del hogar, se convierte en soberano y señor. Un deseo suyo, apenas esbozado, es una orden terminante para las mujeres de su casa. El que diez minutos antes tragaba toda la hiel de la humillación burguesa, se levanta como un tirano haciendo sentir aquellas infelices toda la amargura de su pretendida inferioridad. No se diga que exagero. Podría ofrecer ejemplos a manos llenas. No interesa el concurso de la mujer a los camaradas y cito casos verídicos. Varias veces había tenido ocasión de dialogar con un compañero que parecía bastante sensato, y siempre le había oído encarecer la necesidad que se hacía sentir en nuestro movimiento del concurso de la mujer. Un día en que se daba una conferencia en el Centro le pregunté:
– Y tu compañera ¿por qué no viene a oír la conferencia?
La respuesta me dejó helada:
– Mi compañera tiene bastante que hacer con cuidarme a mí y a mis hijos”.

²⁹ Lucía Sánchez Saornil. “La cuestión femenina en nuestros medios”, *Solidaridad Obrera*, 26 de septiembre de 1935.

L'horitzontalitat d'una Federica Montseny (1905-1994), **perquè** amb només 16 anys publicà la seva primera novel·la curta i tres anys més tard ja col·labora en *Solidaridad Obrera* i en *La Revista Blanca*. **Perquè** en 1931 s'afilia a la CNT on obtindrà gran protagonisme gràcies a les seves dots de gran oradora. Amb l'esclat de la guerra passarà formar part del comitè peninsular de la FAI i nacional de la CNT. **Perquè** al novembre de 1936 és anomenada ministra de Sanitat i Assistència Social del govern de la República, càrrec que accepta tot i les seves reticències antigovernamentalistes, convertint-se així en la primera dona ministra d'Espanya i d'Europa Occidental, ja que en la Unió Soviètica ho havia sigut Alexandra Kollontai i a Finlàndia, Aina Sillanpää. **Perquè** tot i la seva curta estada al Govern, sis mesos i escaig, li va donar temps d'establir menjadors per embarassades, deslliuradors de prostitució, una llista de professions a exercir per minusvàlids i el primer projecte de Llei d'avortament a Espanya. **Perquè** com molts d'altres va haver d'exiliar-se a França i va ser perseguida per la policia nazi i franquista, que demanà la seva extradició tot i que fou denegada per les autoritats franceses. Instal·lada finalment a Tolouse, seguí treballant pels seus ideals, tot publicant i dirigint periòdics anarquistes, com *CNT* i *Espoir*, i realitzant viatges per Suècia, Mèxic, Canadà, Anglaterra i Itàlia. **Perquè** va ser una dona amb unes profundes conviccions que la van portar a defensar els valors nobles de l'ésser humà, tot erigint-se com a mare simbòlica, per a totes i tots, d'una manera del tot conscient³⁰:

"Vull que m'estimin els que encara no han nascut".

³⁰ Institut Català de les Dones, *Federica Montseny, 1905-1994*. Biblioteca de Catalunya, 2006.

Horitzontalitat hospitalenca

Maria Balaguer

Al capítol *Mares simbòliques de L'Hospitalet* feia referència a Maria Balaguer Ginés, una dona a L'Hospitalet que va lluitar pels seus drets i pels de les dones, com així ho demostrava el fet d'haver estat la directora de la primera Secretaria de la Dona. Nascuda al 4 de juliol de 1954, és de les hospitalenques que, amb la seva lluita constant, s'erigeixen com el present històric de L'Hospitalet i el futur simbòlic i memorístic de les seves dones. La seva franquesa alhora de parlar-nos de la relació amb llur mare en ser preguntada vint anys després³¹, a la que no va dubtar en definir com la muller del seu pare i en reconèixer no adonar-se'n de que existia fins que no va morir aquest, va situar-nos en la realitat del complex laberint de la memòria històrica de L'Hospitalet i les seves dones, tot resseguint una genealogia que ens permetés trobar llurs mares simbòliques. Com deia, el realisme pur i dur, sense embuts, de la contundent veritat d'una dona de L'Hospitalet com la Maria Balaguer, que no dubtava en definir-se a sí mateixa com "una resposta permanent en contra del que van voler inculcar-me"³², és un testimoni no tan sols memorístic sinó històric de la usurpació que la dona, que la mare de la Maria, va patir en ser silenciada per un ordre establert de caire patriarcal. Maria és de la generació que es va enfrontar a una herència de mig segle de *nacionalcatolicisme*³³ on el

³¹ Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.

³² Ibídem.

³³ *Nacionalcatolicisme*, nom que es donava a la pràctica utilitzada per l'església catòlica durant el govern de Franco (1939-1975) i que es caracteritzà pel control per part de l'església (amb el suport de l'Estat) de l'educació i la moral pública.

llibertinatge estava associat amb la llibertat sexual, una llibertat totalment improcedent per a una dona sota aquests paràmetres. Una generació d'hospitalenques que si abandonaven la protecció i el control familiar per voluntat pròpia, no podia significar una altra cosa que haver-se llençat a la promiscuïtat sexual i ser qualificades com a "perdudes"³⁴. Evidentment, perdudes per a la causa de la decència i el matrimoni, ben entès, com a sagrament consagrat. Una generació d'hospitalenques que van haver de demostrar que el que buscaven realment era la llibertat de pensament, de dir i decidir, en un país on encara es castigava legalment aquesta gosadia. Legalment es considerava la majoria d'edat als 21 anys per a tots dos sexes, però les dones havien d'esperar-se als 25 per emancipar-se de la llar sense el consentiment del pare o tutor legal. D'altra banda, L'Hospitalet d'aquella època estava alterat per la desfeta del sector industrial tèxtil degut a la crisi econòmica que provocava el tancament d'una empresa rera l'altra amb la conseqüent depauperació de la condició de vida dels que s'hi dedicaven. Afiliada a CC.OO., Maria va viure des de dins la conflictivitat d'una esquizofrènica *Assemblea d'Aturats*³⁵ que es desdoblava entre els corrents ideològics anarquistes, socialistes i comunistes, al temps que afloraven les seves diverses formes

³⁴ Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.

³⁵ L'*Assemblea d'Aturats* de L'Hospitalet es va constituir a la segona meitat dels anys setanta, del segle XX, i la seva trajectòria es va prolongar fins als primers anys de la dècada dels vuitanta. La seva activitat es va centrar a desenvolupar formes de lluita contra la desocupació, un problema que va arribar a cotes altíssimes en aquest període en el conjunt de l'Estat, però especialment a les zones urbanes amb una població treballadora industrial majoritàriament, com era el cas de la ciutat de L'Hospitalet.

d'actuació radicals i moderades, ortodoxes i pragmàtiques. A la Secretaria de la Dona que el seu sindicat posava en marxa eren poques, dos o tres companyes amb moltes ganes i pocs recursos, i van haver de vèncer la timidesa de parlar davant d'un públic majoritàriament masculí, la qual cosa va fer que Maria en tragués la conclusió de que "les dones hem sigut 'progres' dins i fora de casa i els homes han sigut 'progres' fora de casa"³⁶. Començava així, doncs, una experiència nova on les secretaries posaven en evidència les desigualtats a què les dones s'enfrontaven en el món laboral de 1978, desigualtats que s'endevinen en les àgils i sinceres paraules de Maria quan diu que va ser d'aquella "generació de 'gilipolles' que ens vam posar a 'currar'"³⁷, desigualtats que van provocar un esforç ingent i esgotador que no sempre portava a conclusions heroiques: "soc conscient de que m'he barallat a mort i no he aconseguit res; ja no em barallo més"³⁸. Tot i això, Maria Balaguer, amb el contundent realisme i falta d'hipocresia amb que es caracteritza, també va deixar palès a la seva entrevista l'escassa relació que hi havia entre les dones, una relació que ni tan sols s'enfortia amb les hospitalenques que pertanyien als sindicats, producte de la tradició de mutisme que el patriarcat havia instaurat durant molts anys en el món de la dona.

Aquesta evidència silenciosa de la falta de relació entre les hospitalenques del moment la trobem reafirmada en una altra de les entrevistades, Amàlia Arquillo,

³⁶ Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

membre del Secretariat Local de L'Hospitalet³⁹ i afiliada a CC.OO. L'Amàlia, nascuda el 14 de novembre de 1957, tot i reconèixer que eren "molt idealistes" i que creien que podien "canviar la societat i aconseguir un món millor i més just"⁴⁰, reconeixia, al igual que Maria Balaguer, que n'hi havia molt poca relació entre les dones, ni tan sols entre aquelles afiliades als sindicats, "creant-se grups dintre de les mateixes dones entre bones i dolentes"⁴¹. I és que les condicions de vida no eren fàcils. L'etapa de la postguerra es va allargar durant molts anys i les condicions de vida d'una gran part de la població es van veure submergides en la precarietat; Amàlia i llur família formava part dels que es coneixien com "rellogats"⁴². Una de les 'petites' curiositats que, d'altra banda, ens duen sovint a les grans conclusions i ens fan entendre millor la sempre inexpugnable feina soterrada de la tradició patriarcal en la seva distribució de la geografia femenina, la trobem quan Amàlia ens explica com els nois i les noies no es mesclaven a les aules ja que cadascú tenia els seus propis espais, excepte quan es tractava d'imposar càstigs: la pena habitual per sancionar un noi era enviar-lo a la classe de les noies a aprendre a brodar. Així doncs, la màquina propagandística patriarcal, en l'empara de l'educació, trobà una altra manera de perpetuar els costums masclistes fent saber als nois, homes del

³⁹ Va intervenir a la primera negociació del conveni del metall.

⁴⁰ *Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.*

⁴¹ *Ibidem.*

⁴² Quan les famílies no podien accedir econòmicament a un habitatge es produïa el "relloguer", és a dir, es llogava a una altra família l'ús d'una habitació. Normalment, la família que llogava es trobava, també, en una situació econòmica precària. En habitatges molt petits, sense gairebé espai físic, les condicions de vida per a ambdues famílies eren extremadament difícils.

futur, que el brodat femení era com una de les vergonyes més grans a què es podia sotmetre. Per la seva part, les noies eren castigades enviant-les a la classe dels nois amb unes orelles de burro, romanent agenollades davant els seus companys. Una bona manera d'educar a l'home en el respecte de la seva parella! Amb aquestes anècdotes Amalia ens fa entendre que per elles no hi havia aprenentatges maleïts, simplement la humiliació es dipositava sobre les seves pròpies banyes. Com moltes dones de la seva generació Amalia va iniciar la seva vida laboral al 14 anys, en concret a IRAUTO, on a les eleccions de 1975 per a enllaços sindicals i vocals de jurat d'empresa de l'OSE⁴³ va obtenir una plaça. El seu nomenament no és estrany si pensem que l'Amalia tenia el perfil d'una noia jove, incorporada recentment a la feina i, per tant, un possible enllaç sindical inofensiu. Res més lluny de la realitat, la mentalitat patriarcal i paternalista va sortir esquilada més que mai. Les joves sindicalistes de l'època es van prendre molt seriosament la seva tasca i van defraudar les falses expectatives de mansuetud que l'empresariat esperava. Amalia va pertànyer a la comissió de negociació del conveni del metall⁴⁴, poc temps després de legalitzar-se CC.OO, sindicat al qual estava afiliada. Aleshores no es parlava de quotes femenines com ara, ni moltes dones ni tan sols es plantejaven entrar als òrgans de direcció de les organitzacions sindicals. Es podria dir que gairebé totes les hospitalenques es sentien contentes amb la possibilitat de poder participar i dir el que pensaven. Les vides de llurs mares

⁴³ OSE, sigles d'*Organización Sindical Española*, coneguda també per *CNS*, *Central Nacional Sindical*, o popularment com a *Sindicato Vertical*.

⁴⁴ Fou membre del Secretariat Local de L'Hospitalet que va intervenir a la primera negociació legal del conveni del metall.

simbòliques els hi donaven forces per córrer a les manifestacions, anar a les reunions clandestines, enganxar cartells de convocatòries o protestes en la nit de L'Hospitalet, tot i que la poca relació entre elles feia que no es plantegessin cap dedicació que no fos de caràcter altruista. Després de la seva experiència, Amalia creu "en les persones"⁴⁵ i que el ideals els defensen aquestes "a la vida quotidiana, en el dia a dia, en la manera de tractar als altres"⁴⁶.

Altra de les hospitalenques amb tarannà revolucionari va ser M. Ángeles Navarro Ortiz, nascuda el 25 d'abril de 1954. El contacte amb el món laboral va animar la seva consciència política i sindical, una consciència revolucionaria marcada en l'antigor femenina de la seva genealogia familiar heretada de la seva àvia, però, fent bona la teoria que els gens es manifesten en el salt generacional, interrompuda per llur mare, de la qual diu era una "reaccionària de 'mucho cuidado'"⁴⁷. En aquest sentit, aquesta anècdota ens serveix per il·lustrar la carència ja esmentada abans de tota representació que no fos la de rivalitat amb la mare biològica 'patrocinada' per un ordre androcèntric regnant; i és que en la seva entrevista M. Ángeles acaba alabant més al pare que a la mare, utilitzant a l'àvia com a mare simbòlica en un nou sentit del nostre primer naixement, la qual cosa no significa el rebuig directe del primer engendrament però sí el primer pas per entendre la feina de restituir a la mare el lloc que li va ser usurpat pel patriarcat i retornar-li l'autoritat que li fou presa. M. Ángeles va

⁴⁵ Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.

⁴⁶ Ibídem.

⁴⁷ Ibídem.

entrar a formar part de l'empresa Vanguard a l'ensem que entrava a la universitat per cursar la llicenciatura de geografia i història, després d'haver compaginat vuit anys els estudis de batxillerat nocturn amb el treball en una empresa d'arts gràfiques com administrativa, sis anys de participacions en actes i activitats organitzades per a grups de dones i joves al PSUC⁴⁸ i dos anys implicada en un sindicat aleshores il·legal com CC.OO, on seria escollida delegada sindical a les primeres eleccions lliures l'any 1978. Vanguard era com un petit laboratori social, un gegant empresarial amb més de 1.500 treballadors/treballadores. Dones i homes, heterosexuals i homosexuals, oficinistes de bata blanca i tècnics de bata blava, de totes les ideologies i de tots els orígens geogràfics i culturals. Una enorme amalgama d'éssers humans organitzats jeràrquicament i de manera paternalista. M. Ángeles ens parla del lesbianisme acceptat oficiosament, no pas oficialment, d'aquelles que "llogaven amb les 'nenetes' desconsolades pels nuvis"⁴⁹. El 1981, Vanguard va fer suspensió de pagaments, originant-se una commoció social, el tancament amenaçava més de 1.500 persones i indirectament a totes les empreses satèl·lits. Aquells anys van ser per les hospitalenques temps de manifestacions de protesta, d'intenses lluites sindicals, de contradiccions amb les actituds ambigües dels companys sindicalistes, d'esperances i desenganys, però

⁴⁸ El 1976, el PSUC (Partit Socialista Unificat de Catalunya) va complir el seu 40è aniversari. Va mantenir sempre una activitat política clandestina durant l'etapa franquista i diversos dels seus dirigents van ser afusellats o empresonats durant aquella etapa. El 1977, el PSUC va ser legalitzat de nou, poc després de la legalització del PCE.

⁴⁹ *Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.*

també, com ho testimonia M. Ángeles, d'aprenentatge i de maduració personal: "En tot cas, 'represento' un col·lectiu de dones, algunes sindicades i altres no, que al seu nivell van lluitar en l'àmbit que podia per sortir d'una situació de 'cochambre' –com cantava Joan Manuel Serrat– cultural i intel·lectual"⁵⁰.

Una altra de les hospitalenques amb representació pròpia és Maica Espina Gascón, nascuda el 24 de juliol de 1958. Al compàs del petards de la revetlla de Sant Jaume llur mare va donar a llum a casa seva amb la música de fons de l'envelat de la plaça Espanyola. I és que en l'any 1958 la ciutat de L'Hospitalet no comptava encara amb un centre sanitari que pogués atendre els naixements⁵¹. La seva mare, coneixedora de l'arrelada perpetuació que la tradició patriarcal exercia en l'àmbit de l'educació, com ja hem analitzat en boca i vida d'Amalia Arquillo, va inscriure Maica a l'escola Montessori, situada al barri de Collblanc, conscient de que no volia ni escola de monges ni pública. L'abandonament absolut que va patir els centres públics durant l'etapa franquista va afavorir la seva popular "mala fama"⁵²; les famílies amb un mínims recursos econòmics procuraven que els seu fills i filles assistissin a qualsevol escola privada abans que a una de pública. Tot i el seu pas per la Montessori, Maica va haver de deixar els estudis als quinze anys perquè l'economia familiar així ho requeria. Així les coses, va començar a treballar a *Litho Formas*

⁵⁰ Ibídem.

⁵¹ Amb una dotació de 60 llits, l'Hospital de la Creu Roja de L'Hospitalet va ser inaugurat l'any 1971. Un any més tard, el 8 de febrer, es va inaugurar la Ciutat Sanitària de Bellvitge (Hospital Prínceps d'Espanya).

⁵² *Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.*

Española S.A., on va 'cursar' la seva adolescència. Aquesta fàbrica, amb una plantilla d'unes tres-centes persones, s'ocupava dels impresos de paper continu per als processadors informàtics, terreny que començava a fer-se present als mercats econòmics i laborals. L'organització sindical com a tal no existia, però és movien els comitès d'empresa i ella pertanyia al seu. Tot i això, Maica reconeixia "no tenir relació directa amb el món de la dona fins poc després d'entrar en Comissions"⁵³. El fet d'involucrar-se en l'acomiadament d'uns companys del torn de nit per aconseguir la readmissió li va obrir les portes sindicals però també la incomprensió de llur família, ja que cal recordar que, per a les hospitalenques d'aquells anys, el més assenyat era arribar aviat a casa tal i com manaven el cànons de la bona dona, especialment de les joves solteres. Tot i això, poc abans de la legalització, Maica va entrar a formar part de CC.OO. en 1976, any en el qual la Coordinadora de Dones de L'Hospitalet va participar a les primeres Jornades Catalanes de la Dona, celebrades al Paranimf de la Universitat de Barcelona. En un món masculí que els doblava l'edat, Maica va haver de gestionar amb perícia els seus grans inconvenients curriculars, a saber: ser dona, jove i soltera. Tres característiques que feien decantar la balança de l'acomiadament en situacions d'inestabilitat laboral. Evidentment, les empreses negaven que hi hagués llistes, però tothom era conscient. Avançant-se als esdeveniments, Maica va fer les proves d'accés a l'oficina de l'INEM del carrer Hierbabuena, l'única oficina de l'atur per a L'Hospitalet i Esplugues en uns moments de duríssima recessió econòmica. Això li permetria recuperar els seus estudis i cursar, finalment, la llicenciatura

⁵³ Ibidem.

d'Història de l'Art. Amb unes poques companyes van constituir la primera Secretaria de la Dona de CC.OO., de la qual Maria Balaguer en va ser la seva primera directora. Maica participà a la coordinadora de dones formada per reclamar centres de planificació familiar, sorgits de la lluita dels moviments de dones a favor de l'avortament i de l'alliberament dels mètodes anticonceptius inspirats de ben segur en mares simbòliques com Hildegart Rodríguez i Federica Montseny, entre d'altres. El 1979 s'inaugurà el Centre de Planificació Familiar de L'Hospitalet, al carrer d'Enric Prat de la Riba, amb una plantilla d'un metge, una infermera i dues consultores⁵⁴. Tot i l'extensa bibliografia que regalà al futur i a la genealogia femenina Hildegart Rodríguez, els mètodes anticonceptius estaven prohibits i l'avortament endimoniat. Al 74, es calculaven 300.000 avortaments clandestins. Les dones amb prou recursos econòmics podien viatjar a l'estranger per avortar, però les menys afortunades que no tenien ni diners ni informació quedaven atrapades entre assumir una maternitat no desitjada, moltes vegades impossible, o caure en mans de desaprensus que podien arribar a provocar-les la mort. Eren secrets a veus que afectaven a totes les dones, tot i que els recursos individuals no eren els mateixos, d'aquí la importància de donar accés als serveis de planificació familiar a totes les dones, d'aquí la importància de la lluita del passat d'hospitalenques com la Maica Espina per al nostre present.

⁵⁴ Amb el primer govern democràtic sorgit de les eleccions de 1977, els moviments de dones, juntament amb els governs socialistes i comunistes municipals, van aconseguir que a tot Catalunya s'obriessin (entre 1979 i 1980) 49 centres de planificació familiar.

Un present hospitalenc que no s'entendria sense Marisol Marín, nascuda un 3 de març de 1948. Vinguda a L'Hospitalet l'any 1967 des de Badajoz, arribà directament al passatge Jansana, proper a l'església de Santa Eulàlia, un terreny obert ple de camps i horts on només sobresortien dos blocs de pisos. Un any després ja treballava a INDO, gran empresa del sector del vidre, on va entrar en contacte amb el món sindical semiclandestí de la mà d'unes companyes que continuaven així la genealogia femenina. Les úniques possibilitats del moment eren el *Sindicato Vertical*⁵⁵ i els jurats d'empresa. Des dels moviments polítics oposats a la dictadura franquista van sorgir dos grans corrents. El primer, partidari d'aprofitar el que en deien les estructures del règim, volia introduir dins del mateix sindicat persones opositores que, en arribar el moment precís, poguessin "dinamitar-lo"⁵⁶ des de dins. La segona tendència es negava en rodó a participar en aquest tipus d'estratègies. No cal dir que, en molt poc temps, la primera opció va ser la que va tenir èxit, fent que el famós *Sindicato Vertical* s'omplís a vessar amb un degoteig constant de jurats d'empresa infiltrats que, en realitat, pertanyien a moviments polítics antifranquistes. Una d'aquestes gotes de llibertat que van suposar el torrent que ofegà la dictadura franquista va ser Marisol Marín. Al 1975 era un dels jurats d'empresa dins de l'estructura del *Sindicato Vertical* que va minar implacablement el règim i dos anys després pertanyia, ja obertament, a la

⁵⁵ El *sindicato vertical* era la manera en què era coneguda col·loquialment l'OSE (*Organización Sindical Española*), única organització legalment permesa i controlada des dels òrgans de direcció franquista.

⁵⁶ *Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.*

CSUT⁵⁷, fet que la portà a Comissions Obreres a partir de 1984, sindicat al qual segueix pertanyent. Marisol sempre s'havia preguntat: "Si fem la mateixa feina, per què hem de cobrar menys?"⁵⁸. Doncs bé, el dissabte 26 de febrer de 1977, INDO va ser notícia del *Diari de Barcelona* amb el següent titular: "*Fallo favorable a trabajadores de INDO: igual trabajo, igual salario*". La seva reflexió interrogativa es va convertir en enunciativa i, tot i la reticència durant molt temps de molts treballadors degut a la maquiavèlica estratègia empresarial de tractar el conflicte en termes de viabilitat econòmica amenaçant amb el tancament, un grup de treballadores va persistir en les seves reivindicacions interposant una demanda a la Magistratura de Treball, que decidí en favor seu. L'empresa, amb una plantilla de més de mil persones en la seva majoria dones⁵⁹, no va fer fallida i en divuit mesos va regularitzar l'equiparació salarial. No cal dir que Marisol i les companyes que havien destapat aquest conflicte laboral van ser sotmeses a moltes pressions per part de l'empresa i a insults i amenaces per part d'alguns dels seus propis companys de treball. Així, la rigidesa absoluta i absolutista del rols sexuals començà molt lentament a desbloquejar-se en plena transició a la democràcia. Recordar, doncs, una obvietat laboral que tot i la seva 'senzillesa' és de les que formen una memòria

⁵⁷ CSUT, *Confederación Sindical Unitaria de Trabajadores*. El PTR i ORT van ser dues organitzacions polítiques d'orientació comunista impulsores de la creació el 7 de novembre de 1976 del *Sindicato Unitario (SU)*, del qual, posteriorment, es va separar un sector vinculat al PTE creant al maig de 1977 la CSUT.

⁵⁸ *Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.*

⁵⁹ La Llei de relacions laborals de 1976 va derogar les normes que exigien a les dones casades l'autorització del marit per treballar i cobrar un sou.

històrica, una genealogia: si les dones a l'Hospitalet estan on estan, si tots estem on estem, tot i que encara s'ha de recórrer camí, és gràcies a treballadores que van lluitar, a hospitalenques que van patir, a Marisol Marín que va creure en ella mateixa. Com deia amb anterioritat, com diria Foucault, 'senzillament' es tractava d'una lluita no orientada a la conquesta del poder sinó més aviat a l'esfera sociocultural, d'una política orientada al desenvolupament d'uns drets i uns espais propis per a la dona, al desenvolupament, en definitiva, d'una microfísica de la resistència, amb la fi de enfortir la societat civil per a transformar la vida social i, inclús, política.

Recordar aquestes obvietats ens ha de servir per no treure de la Història a les dones com així ens ho recordava les paraules de Doris Lessing al començament d'aquesta recerca. Aquest és precisament el cas de María Flores Martín, nascuda el 21 de gener de 1951. María és testimoni de l'oblit intencionat d'aquelles que van lluitar per establir una genealogia i van ser silenciades per la memòria selectiva d'una història interessada. No va poder aprendre de dones líders sindicals i mares simbòliques com Teresa Claramunt, Lucía Sánchez o Antonia Maymón; se li negà aquest dret. Encara i així, va aprendre de la seva pròpia experiència. No anà a escola fins als 10 anys i fou el seu pare qui l'ensenyaria a llegir. Hi havia el costum de donar estudis als fills perquè les filles s'havien de casar. Només trepitjar terres hospitalenques es vinculà clandestinament al partit d'orientació comunista *PTE*, que aglutinava les aspiracions d'un sector electoral del *PCE* que no estarà d'acord amb les decisions d'aquest darrer durant la Transició. Al igual que Maica Espina, es va

bolcar en la igualtat de salaris entre homes i dones, mantenint una important trajectòria d'activitat politicosindical fins al 1982, data de dissolució de la *CSUT*. María, tot i identificar-se des de un primer moment com a roja i reivindicar-se com a hereva de rojos, una temeritat si pensem que per aquesta vinculació política la família paterna va patir la repressió, va entendre de seguida que la lluita de classes s'oblidava també de la dona i que els seus camarades, tan revolucionaris en qüestions econòmiques, entenien que les seves esposes s'havien de quedar a casa cuidant-los a ells i a la prole. Una visió que ja se l'havien trobada moltes sindicalistes feia més de mig segle. Tot i el segrest de la memòria que van patir moltes mares simbòliques envers llurs filles adoptives en la vertical del temps, la repetició dels mateixos tics patriarcals van fer, i faran, que la sincronicitat, les casualitats significatives, facin possible el (re)trobar-se en la genealogia matriarcal. María Flores Martín n'és l'exemple.

En els anys 60 llegir encara podia ser una activitat il·legal, un motiu suficient per ingressar en presó. Aquests són els primers records de l'hospitalenca Lidia Díez, nascuda el 18 desembre de 1951. I és que quan Franco es dignava a visitar Barcelona, uns dies abans de la seva arribada, eren detingudes moltes persones "no afins al Règim"⁶⁰ que després eren posades en llibertat. Aquest era el cas del pare de Lidia que, com a militant clandestí d'un partit d'esquerrers, va ser engarjolat per una política de prevenció. La policia secreta entrava a les cases i ho regirava tot, amb especial atenció dels llibres. Lidia va estudiar en un

⁶⁰ Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.

col·legi del barri de la Torrassa fins que va començar el batxillerat i, posteriorment, cursà la carrera de ciències empresarials. Com en el cas de Marisol Marín, Lidia també va treballar a INDO com a auxiliar administrativa ja que els horaris li permetien continuar els estudis. S'incorporà de manera clandestina a la *Liga Comunista*, aleshores organització d'origen trotskista, amb un clar interès pel compromís personal i social de desenvolupar una microfísica de la resistència davant la dictadura franquista. L'arribada del Maig Francès⁶¹ el 1968 va obrir moltes consciències dormides per el sopor del Règim, activant moltes polítiques d'acció i reivindicació. Lidia també va ser de les hospitalenques que van entendre ràpidament que la dona, per molt revolucionaria que fos, tenia un guió escrit, un paper assignat, en la representació de la perenne tragèdia àtica de la vida. Quan acabaven les reunions sindicals, els convenis, les estratègies, les mobilitzacions, sempre sonava la veu sorda del corifeu, un company sindicalista que sentenciava: "Bé! Ara les dones a escombrar"⁶². Es tractava de deixar el local net i, de pas, perpetuar el rol sexista, no fos cas que les noves generacions d'homes perdessin la supremacia del poder històric establert en la tradició dels temps i les noves generacions de dones deixessin d'assumir les seves obligacions de bressol. Com ja he apuntat anteriorment, hem de pensar, saber, recordar, que el treball assalariat de les dones s'entenia com una activitat de trànsit mentre les dones romanien solteres. En casar-se, l'empresa els regalava una

⁶¹ Veure la nota número 13.

⁶² Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.

gratificació econòmica anomenada “dot”⁶³ i d’aquesta manera elles abandonaven el món laboral i podien dedicar-se a tenir fills i ocupar-se’n exclusivament del seu marit i de la família. Moltes dones, per no dir la majoria, valoraven la “dot” com un premi i una sort, ja que una bona “dot” només se la podien permetre empreses d’una certa capacitat econòmica i que la resta simplement es limitaven a dir adéu a tota una generació de dones joves que amb el matrimoni tenien l’obligació, altre vegada de bressol, de passar a formar part d’una altra categoria social que es identificava com a adultes, mare i mestresses de casa. Doncs bé, Lidia Díez va ser de les dones, de les hospitalenques que, farta d’aquest estigma femení, va rebutjar la “dot” i es va mantenir en el seu lloc de treball. El 1977, després de set anys d’una intensa activitat política, Lidia va participar en un acte públic en representació de la dona treballadora. Es tractava d’una taula rodona organitzada a L’Hospitalet per un sindicat que havia estat legalitzat recentment: la UGT⁶⁴. La seva va ser l’única veu femenina per a l’ocasió d’aquell renaixement de l’històric sindicat.

⁶³ Des de l’any 1939 fins al 1961 les dones incorporades a l’àmbit laboral havien d’agafar una excedència forçosa en contraure matrimoni. A partir de 1961, més que la Llei era la tradició la que obligava a aquest tipus de pràctica laboral. Fins a 1976 no es va derogar la mesura per la qual l’empresa lliurava una “dot” (gratificació econòmica) com a al·licient per tal que les treballadores abandonessin la feina en casar-se.

⁶⁴ Com ens recorda Manuel Redero San Román a la seva obra *Estudios de historia de la UGT*, l’any 1939 van ser il·legalitzats tots els partits polítics i els sindicats. El procés de transició política es va anar obrint pas a partir de la mort de Franco. El govern d’Adolfo Suárez va concedir una àmplia amnistia per a presos polítics el 30 de setembre de 1976 i va anunciar un procés profund de reformes. Per decret-llei, el 8 d’octubre de 1976 es va crear l’AISS, *Administración Institucional de Servicios Socioprofesionales*, amb dos objectius: desmantellar l’estructura del *Sindicato Vertical* i establir una sortida per al seu patrimoni i funcionariat. El 30 de març de 1977 s’aprova una nova Llei d’associació sindical, poc temps després, al mes d’abril, el govern ratifica els convenis 87 i 89 d’OIT.

Com veiem, l'entorn sindical en què Lidia es va desenvolupar no es va poder sostreure als seus propis temps, fent que a les acaballes de la dècada dels 70, amb prou feines fossin dues les dones que acudien a les reunions d'aquells sindicat que tornava a poc a poc a la superfície social i política. Tot i això, pensar, saber, recordar, que Lidia va ser una d'elles, que va ser una de les que es van quedar per poder obrir camí a les que haurien de venir després.

Fixem-nos ara en les següents paraules: "La meva participació no ha estat rellevant, però sí necessària, perquè la lluita conjunta de totes feia que tinguéssim més força per aconseguir les nostres reivindicacions"⁶⁵. Corresponen a Carmen Corral Calvo, nascuda un 16 de juny de 1953. Aquesta hospitalenca, la més petita de sis germans, va créixer amb un esperit rebel iniciat en el caciquisme de finals del 50, quan va tenir una topada amb la filla de la mestra, màxim exponent de la oligarquia caduca de l'Espanya profunda juntament amb els capellans, cosa que la deixà sense col·legi durant una llarga temporada. En arribar al barri de Pubilla Casas amb 17 anys, al igual que moltíssimes famílies extremenyas en dècades anteriors expulsades per una crisi en l'entorn rural, va haver de treballar en allò que es trobaven les segones tongades de familiars que emigraven després que el primer torn ja estava mínimament instal·lat, permetent a la resta de família fer el salt: servei domèstic, confecció a domicili i eventuais mainaderes que substituïen uns serveis públics d'escoles bressols inexistents. Passat un any, va entrar a

⁶⁵ Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.

TEMSA, petita empresa del sector del metall situada a la carretera del Mig⁶⁶, on va romandre cinc anys, temps suficient per canviar la seva manera de percebre el món. Constatat el fet de que els homes ocupaven els llocs de direcció i de comandament de muntatge, més retribuïts econòmicament⁶⁷, Carmen va anar “adquirint consciència política i sindical a mesura que anava participant en les reunions i assembles de la seva empresa”⁶⁸. Al igual que Maica Espina i tantes altres hospitalenques, Carmen es preguntava el “per què el homes han de cobrar més diners per fer la mateixa feina que les dones?”⁶⁹. Una eterna pregunta que es perpetuava en el temps i que va fer que Carmen anés més enllà en la seva reflexió tot preguntant-se també per el “per què no es posen unes mínimes mesures de seguretat quan es manipulen màquines o productes

⁶⁶ Segons afirmà Jaume Pons i Ballat al 1987 en la seva obra *La indústria de L'Hospitalet Avui. Perspectives de reindustrialització a curt termini*, “els plantejaments urbanístics parcials sorgits arran del Pla comarcal de l'any 1953 i de la Llei del sòl de 1956, van ser els que van intentar posar cert ordre en la distribució territorial del terme municipal, definint uns sectors industrials exclusius en zones amb un important assentament d'activitats: el sector de la travessia Industrial de 14 hectàrees (1958), el sector de la carretera del Mig amb 102 hectàrees (1960), el sector Provençana (1969) i el sector de Gran Via Sud (1973)”.

⁶⁷ Cristina Borderías, a la seva obra publicada en 1993 *Entre líneas. Trabajo e identidad femenina en la España contemporánea*, concretament a la pàgina 49, significa que “sembla cada vegada més difícil mantenir la hipòtesi que la força de treball femenina funciona només en termes substitutoris. Per a moltes ocupacions, les dones han constituït una mà d'obra preferent, i les diferències salarials per si soles no expliquen aquesta diferència [...] Podem adduir, a més, altres crítiques parcials a diferents aspectes de les teories de la segmentació aplicades al treball femení. Per exemple, la constatació que els menors salaris que retribueixen els treballs femenins, ho són independentment del contingut d'aquest treball [...] igual que independentment de les qualificacions de la mà d'obra”.

⁶⁸ *Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.*

⁶⁹ *Ibidem.*

perillosos?”⁷⁰. Finalment, totes les interrogacions sorgides anaven a parar a un cul de sac apedaçat amb unes puntades fetes de qualsevol manera pel fil de la tradició patriarcal on es deixava també sense sortida la pregunta del milió, el “per què ens hem d’amagar quan volem reunir-nos i parlar?”⁷¹. Tots aquests “per què” van acabar per confirmar-la com a sindicalista, afiliant-se a CC.OO⁷² el gener de 1977, mesos abans de que el sindicat fos legalitzat, on va arribar a ser membre de l’Executiu del Metall, en un època on ambdós substantius masculins singulars eren també només adjectivats pel gènere masculí. Tot i que la memòria patriarcal i sindical sempre acabés per arxivar el seus noms (des)interessadament, hospitalenques com Carme, formada ja en dret per a l’ocasió, estaven fent públic, estaven aixecant acte històric, de que les dones també estaven allí, encarregant-se d’ensenyar els seus drets laborals als companys i companyes en una època on la majoria de treballadors i treballadores els desconeixien absolutament. Que consti, doncs, en acte.

Les hospitalenques no contaven amb els mateixos drets excepte en una cosa, eren detingudes i interrogades amb la mateixa contundència. Així ho

⁷⁰ Ibídem.

⁷¹ Ibídem.

⁷² CC.OO., Comissions Obreres, és un sindicat que s’organitza des de la clandestinitat a les darreries de la dictadura franquista. Segons el mateix sindicat: “L’origen de les comissions d’obres ha d’associar-se a la presència de gent que, vencent la por a les possibles represàlies, feien el treball previ, formulaven reclamacions, establien contactes de manera discreta i, finalment, estaven disposats a actuar com a portaveus dels seus companys”. Aquests treballadors eren, la majoria, militants comunistes i activistes catòlics.

testimonia⁷³ Paquita Ginés Guerrero, nascuda el 20 de desembre de 1954. Paquita, enllaç sindical dins de la UTT⁷⁴ en 1976, lliurava informació d'una convocatòria de vaga amb crides reivindicatives per un conveni digne pels carrers de la carretera del Mig de L'Hospitalet amb una companya de feina, Maite Moreno Cantero, i el president de la UTT, Tomás Martínez Guarinos, quan van topar amb la Guàrdia Civil, que les detingué durant trenta hores: "Érem arriscades, anar a una manifestació era anar amb mal de panxa continu perquè tenies por, en aquella època detenien la gent, els pegaven i els maltractaven"⁷⁵. Després d'interrogades i incomunicades van ser posades en llibertat sense l'únic càrrec que les hi podien imputar, el de propaganda il·legal. Paquita provenia de *Cristianos por el Socialismo*, moviment social clandestí que es refugiava i consolidava a l'empara d'algunes parròquies dels barris obrers. I és que anar a l'església no resultava sospitós i algunes parròquies actuaven com a centre de protecció i reunió per a les organitzacions clandestines que s'oposaven al règim franquista. Va aprendre l'ofici de metxera⁷⁶, al igual que tantes d'altres dones i mares simbòliques de L'Hospitalet, a la fàbrica tèxtil VILUMARA⁷⁷ on també filà prim en la seva

⁷³ Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.

⁷⁴ UTT, *Unidad de Técnicos y Trabajadores del Metal*, pertanyent al CNS, *Central Nacional Sindical*, conegut com *Sindicato Vertical*.

⁷⁵ Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.

⁷⁶ Les metxeres havien de vigilar i reparar els fils "metxes" de teixit que sortien de la maquinària de filar. La producció no s'havia d'aturar i la seva feina tampoc.

⁷⁷ Fàbrica VILUMARA de Corellà. Fàbrica tèxtil que en tenia una altra a L'Hospitalet. Els propietaris d'ambdues fàbriques eren parents.

consciència sindical i política. En arribar a L'Hospitalet ja pertanyia a *Bandera Roja*, partit polític fundat en 1969 per Jordi Solé i Tura i Alfonso Comín que liderava el moviment *Cristians pel Socialisme*⁷⁸, i al moviment sindical clandestí que intentava infiltrar-se en el *Sindicato Vertical*. És a dir, Paquita dormia a Cornellà però es passava la vida a L'Hospitalet bolcada en la seva tasca sindical. Així va començar a treballar a ICAPRE, empresa electrònica situada al carrer Cobalt i relacionada amb VANGUARD i ELBE. En aquesta empresa treballaven unes 150 dones repartides entre tres cadenes de selecció de muntatge. A part de treballar amb “prima”⁷⁹, estava estipulat que, com sempre, pel fet de ser dones cobressin un tant per cent menys que els homes que feien la mateixa feina. D'igual manera que les seves companyes en l'horitzontalitat hospitalenca d'aquesta recerca, Paquita no se'n va conformar i va lluitar incansablement per aquesta injustícia i d'altres com la seguretat i la protecció d'accidents, punts candents a qualsevol cadena de muntatge. Per contra del que venia sent habitual al món empresarial, ICAPRE accedí a les demandes i es va convertir en una fàbrica “modèlica”⁸⁰, amb unes condicions laborals molt millors que les de la majoria del sector. Però, com sempre passa a les històries que no són comptes de fades, la crisi econòmica va fer que VANGUARD i ELBE, principals col·laboradores, deixessin de fer comandes i arribés l'inevitable suspensió de pagaments. Amb aquest rerafons, Paquita va deixar

⁷⁸ El 1974 la majoria de membres d'aquest partit es van integrar al *Partit Socialista Unificat de Catalunya*, el PSUC.

⁷⁹ *Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.*

⁸⁰ *Ibidem.*

de ser clandestina, una vegada legalitzats els sindicats el 1977, per passar a pertànyer obertament de CC.OO. La tasca sindical feta per Paquita ha quedat reconeguda i lligada a la ciutat de L'Hospitalet perquè, en sortir de ICAPRE i amb un fill petit, començà una nova etapa a la seva vida. Poques dones han fet del Sindicat llur professió i encara menys, per motius que ara ens són obvis, l'han utilitzat per saltar a la vida professional de la política. La majoria d'hospitalenques va dipositar en la tasca sindical llurs il·lusions, somnis, i esperances, per no parlar de tota la feinada que això els hi va suposar. Després, sense fer soroll, el mateix silenci amb que se'n van anar fou (re)interpretat per compondre la melodia de l'amnèsia del record, dins la tocata i fuga de l'oblit històric.

Passem ara a la vida d'una hospitalenca que ja de ben petita es va voler exemplificar com el que no havia de ser una nena. Paca Almendros, nascuda el 20 de novembre de 1957, duia el cabell curt, portava pantalons, li agradava córrer, saltar i no es mostrava dòcil. I és que, fins als 14 anys, va anar a una escola dirigida per un guàrdia civil retirat, on es posava èmfasi en castigar els comportaments de les que no es corresponien amb el clàssic i rígid estereotip patriarcal. El ser la petita de cinc germans segur que va tenir quelcom a veure. De la seva infantesa a un barri de la Florida ple de fàbriques, descampats i pocs cotxes només té bons records, sobretot per què es vivia al carrer on es barrejaven nens i nenes arribats, com ella, de tot arreu: Andalusia, Extremadura, Múrcia, Galícia... I és que com en recorda Paca, paradoxalment, en un barri fet a cops d'immigració és on aquesta es nota menys. Després va

haver de compaginar els estudis de batxillerat i més tard de magisteri amb la vida laboral. La fàbrica de vidres ENTO, al carrer Coromines del barri de Santa Eulàlia, va ser llur entrada en aquest món. Una petita empresa que funcionava, en gran part, a base de dones adolescents que no superaven els 18 anys. Convertien la canya de vidre en flascons farmacèutics. L'entrada en aquest món laboral significà, com en tants d'altres casos, el moment clau en que es posaven en marxa els mecanismes de la consciència social i política de Paca, "tenies una edat en què creies que anaves a menjar-te el món, malgrat que érem les mateixes a tot arreu, al partit i en el sindicat, estàvem plenes d'utopia, il·lusió i esperança"⁸¹; el treball assalariat a fàbriques i indústries es revelava quasi bé com un ritus d'iniciació a la dimensió adulta. Una època on s'apagava definitivament la veu del record d'Amanda, en Víctor Jara, que moria tristament assassinat i torturat per una altra de les dictadures del moment, la del general Pinochet a Xile; una època on l'Estat espanyol manté la vigència de la pena de mort donant garrot⁸², un mètode brutal i sòrdid més propi dels temps de la Inquisició, al jove anarquista Salvador Puig Antic; una època on, tot i això, els fonaments del règim comencen a trontollar davant l'imparable emergència des de la clandestinitat de moviments polítics i sindicals; una època on una Paca molt jove, on unes hospitalenques molt joves neden a contra corrent submergides en tots aquests esdeveniments. Mentre va pertànyer al *Sindicato Vertical*, Paca va ser vista amb bons ulls com a enllaç sindical per l'empresariat

⁸¹ Ibidem.

⁸² Donar garrot, consistia en posar un collar de ferro que hom pot estrènyer a voluntat per mitjà d'un cargol i que s'emprava per a executar els condemnats a la pena capital.

pel qual treballava però en descobrir la seva implicació en les joventuts del PSUC, la seva afiliació clandestina a CC.OO i, en definitiva, la seva pertinença a la ideologia esquerrana, l'assetjament moral i psíquic va ser total. En ser convocada la vaga del ram, Paca era seguida en totes les seves passes fins i tot quan anava al lavabo. L'empresa decidí no encomanar-li cap feina més per tal que s'avorrís i abandonés, quelcom semblant al que avui en dia s'anomena *mobbing*⁸³. Tan mateix, Paca se'n va adonar de que existia un denominador comú entre els companys del sindicat i els empresaris: la tendència paternalista cap a les dones. Per una banda, havia d'omplir-se la boca de renecs, fer-se la tosca, perquè els seus companys de partit l'escoltessin⁸⁴; d'altra, havia de fer front a les marginacions horàries empresarials per tal de que no pogués parlar amb ningú i no "corrompés la massa obrera"⁸⁵ amb les llurs idees i reivindicacions sindicals. Mentre negociava el conveni estatal del ram del vidre i la ceràmica de les PIME, Paca fins i tot va rebre propostes velades a canvi del suport en determinades qüestions: gaudiria d'unes vacances d'estiu en una de les abans anomenades residències d'Educació i Descans. Evidentment, va preferir seguir en l'executiva del vidre i la ceràmica de CC.OO. fins que va acabar els seus estudis de magisteri, moment en el qual canvià la fragilitat de

⁸³ L'assetjament laboral, també conegut com assetjament psicològic en el treball, fustigació laboral o amb el terme anglès *mobbing*, és un continuat i deliberat maltractament verbal o modal que rep un treballador per un altre o altres que es comporten amb ell de manera cruel i que atempta contra el dret fonamental de tot ésser humà a que el seu treball no li resulti perjudicial.

⁸⁴ El 8 de març de 1975 es constitueix la Coordinadora de Dones de L'Hospitalet.

⁸⁵ *Arxiu Municipal de L'Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L'Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.*

l'elaboració del vidre per la fragilitat de l'elaboració de l'ensenyament escolar. Paca deixà reflexions per el record que podem utilitzar en el present, "el món sindical d'avui és molt diferent del d'aquells anys, aleshores era un sindicalisme molt combatiu, avui potser és un sindicalisme de despatx; malgrat tot, encara que el moment canviï i la il·lusió sigui difícil, el compromís i la utopia ens han de fer seguir avançant"⁸⁶, només cal fer servir la memòria.

Amb l'actualitat del passat vigent de Paca hem arribat a l'última de les hospitalenques d'aquesta recerca, Olaya Lourdes Checa Pérez, nascuda un dos de febrer de 1959. Olaya Lourdes aviat es consciencià del seu voltant, "des de molt petita vaig tenir clar què significava la desigualtat social, pensava que si jo hagués nascut en una família rica, una altra nena pobre hauria ocupat el meu lloc"⁸⁷. Era la sisena de sis germans, quan la seva mare es presentà en ple barri de la Bomba⁸⁸ per retrobar-se amb el pare, un dels molts immigrants que van arribar a Catalunya en busca de feina. La porta d'entrada fou L'Hospitalet i el cicerone de torn, un oncle que acollí la nombrosa família, la qual va estar dos anys sense constar al Padró municipal. Abans de llicenciar-se en dret, Olaya Lourdes va haver de anar a l'escola al barri de Sants, matriculant-se més tard

⁸⁶ Ibídem.

⁸⁷ Ibídem.

⁸⁸ El barri de la Bomba era un barri de barraques, no tenia carrers, ni serveis de clavegueram ni de cap altre tipus. Ocupava una àmplia zona situada a la confluència del carrer *Castelao* (antigament carrer *26 de enero*) i la Gran Via, avui Polígon Pedrosa. En aquella zona, tant a una banda de la Gran Via com a l'altra (el Gornal actual) la proliferació del barraquisme, en barris o aïllat, va ser habitual durant les dècades dels 40, 50, 60 i part dels 70.

a l'Institut Torras i Bages de Can Serra⁸⁹. Curiosament, la primera matrícula la va pagar un professor de filosofia del mateix centre per a qui treballava la mare d'Olaya Lourdes, que li anava abonant l'import de mica en mica, descomptant-lo de la seva feina en el servei de neteja de la fàbrica Pepsi-Cola⁹⁰. Als 14 anys va començar l'experiència laboral d'Olaya Lourdes en substituï llur mare durant els mesos de vacances escolars en l'horari nocturn, fins que dos anys més tard entrà a formar part de la plantilla d'INIESTA, una fàbrica de marroquineria situada al barri de la Torrassa. Treballava als matins i estudiava a les tardes, era delegada de classe a l'escola i delegada sindical a la fàbrica, es reunia amb professors i companys per una banda i amb sindicalistes d'UGT i CC.OO. per una altra. Amb un peu en el món sindical i polític i un altre en el dret, Olaya Lourdes va passar uns anys molt intensos participant en les mobilitzacions socials que se succeïen durant els anys de la Transició. Finalment, va fer el canvi d'exercir a la fàbrica a exercir a l'advocacia. Ella sap millor que ningú quines són les seves arrels i quina va ser la seva lluita, quines les seves oportunitats i quins els seus esforços, per què una nena criada en un barri humil arribés a la universitat i no es perpetués en la genealogia femenina dictada pels homes que ordenava a les dones, en l'empara de la tradició, dedicar-se a les tasques de la llar, tot cuidant a la mare, als fills i al marit, i, si sobrava alguna estoneta, treballant en el servei domèstic. No hi ha dubte que,

⁸⁹ Can Serra, barri de L'Hospitalet. L'Institut Torras i Bages va ser el primer institut d'ensenyament secundari que va tenir la ciutat, s'inaugurà al curs 1970-1971, s'hi feia el batxillerat superior: 5è, 6è i COU (Curs d'Orientació Universitària) en dos torns, diürn i nocturn.

⁹⁰ Situada a la Gran Via, contigua a la fàbrica tèxtil Godó i Trias, a la zona que antigament s'anomenava de les sangoneres i actualment hi ha el barri del Gornal. En aquells anys, la fàbrica Pepsi-Cola era molt propera al barri de la Bomba.

amb la seva feina, aquelles mares de classes humils, “mestreses de casa”⁹¹, estaven obrint la possibilitat de que filles com Olaya Lourdes, de que els i les joves hospitalenques, poguessin accedir a àmbits de l’ensenyament que a elles se’ls havia negat. Unes noves generacions de dones que ja podien, si més no, fixar-se en l’antigor femenina en busca d’una mare simbòlica que les conciliés amb les seves mares biològiques, permetent, així, un canvi definitiu en l’ordre patriarcal.

⁹¹ *Arxiu Municipal de L’Hospitalet-Arxiu Històric/Dones Sindicalistes de L’Hospitalet (Projecte CAID 2002). Chelo Asins/Capsa OT7.*

Conclusions Justícia, memòria i Història

Molt a prop del centre neuràlgic d'aquesta recerca, el Museu d'Història de L'Hospitalet, tot just al davant del número 21 del carrer Xipreret⁹², es troba un dels llocs pels quals més m'agrada passejar de la ciutat, potser per la seva exclusiva tranquil·litat, per la seva natural senzillesa, per ser 'biblioteca' d'històries mai escrites, per fer present en l'ambient quelcom sempre amagat o, simplement, per la seva conjunció entre passat i present. Es tracta de l'únic safareig públic que conserva L'Hospitalet. El silenci que envolta aquest lloc a substituït en el temps al rebombori que es formava al seu voltant a finals del segle XIX. És l'exemple fet monument de les feines que tradicionalment s'havien atorgat a les dones. Aquestes, però, van saber fer seu el lloc assignat i el reconvertiren en punt comú de trobada femení on expressar les complicitats pròpies d'un gènere que estava silenciada en la majoria dels casos. L'implacable ordre patriarcal, sabedor d'aquestes 'clandestines' reunions d'enraonies i xafarderies, va inventar un artefacte revolucionari per posar-hi fi a aquestes 'petites llibertats' que s'havien pres: la rentadora. Paradoxalment, aquell invent que va relegar a l'oblit a l'antic safareig i que es va vendre com alliberador per a la dona no va fer una altra cosa que aïllar-la una vegada més; la roba seguia sense rentar-se del tot sola però la dona sí que ho estava. Un altre cop d'efecte, una altra manera molt paternalista de tallar d'arrel aquells punts de trobada, exclusivitat i complicitat que tradicionalment mantenia la comunitat femenina. Com veiem, aquest lloc fet monument, aquest monument fet

⁹² Per descobrir aquest lloc consulteu la ruta número 3 de L'Hospitalet en el llibre *Ciudadanes. Ruta de les Dones. L'Hospitalet* de Isabel-Clara Simó, pàgina 200.

anècdota, aquesta anècdota feta reflexió, aquesta reflexió feta exegesi, aquesta exegesi portada a hermenèutica filosòfica, ens porta a una passat que, lluny de ser remot o un passiu jaciment de runes, és més aviat un laberint complex per on els camins de la memòria i la Història no sempre transcorren paral·lels, ni condueixen necessàriament a la mateixa sortida. Precisament d'això ens parla l'historiador italià Enzo Traverso en el seu últim llibre *Els usos del passat*. Traverso observa a la seva obra com l'increment generalitzat i persistent de memòria va en detriment del coneixement històric bloquejat per la seva sacralització. Però afirmar aquesta sacralització, aquesta "religió civil" amb el seu sistema de valors, de creences, de símbols i de litúrgies, no vol dir negar la importància actual de la memòria en les societats democràtiques occidentals, es tracta d'entendre que aquesta memòria ciutadana no és qualsevol memòria històrica, sinó aquella que acaba per convertir-se en memòria col·lectiva seleccionada i (re)interpretada per la societat segons les seves "sensibilitats culturals, interrogacions ètiques i conveniències polítiques del present" en paraules de Traverso, paraules que ens remetent clarament al omnipresent pensament foucaultia. No és qüestió, doncs, de caure en una "obsessió memorialística" pròpia de la sacralització i traduïda en una "pulsio commemorativa", sinó de rescatar l'oblit per al debat entre Història i memòria constituint així una consciència històrica que ens permeti vertebrar de forma correcta una memòria històrica, és a dir, una correcta exegesi, una acurada hermenèutica del passat. D'aquí la importància de la reflexió filosòfica. Un excés de memòria ens condueix a un museu inert i una política basada en una memòria dèbil contribueix a la rehabilitació de la culpa en ares de la

reconciliació, per tant, és imprescindible trobar l'equilibri quan del que es tracte és de mirar enrera fent justícia i sent conscients que la historiografia no podrà omplir sempre el forats d'una memòria mutilada com en el cas de les dones, sistemàticament tretes del record i, per tant, de la Història; és admetre, en definitiva, que com diu Traverso, "la relació entre justícia, memòria i Història està al centre de la vida col·lectiva", normalitzar aquesta relació, organitzar-la com ens diria Arendt, és, en definitiva, el que dona vida a la col·lectivitat, el que forma i conforma a una ciutat. I és just en aquest punt on el diàleg enfronta aquesta recepta interessada de l'oblit amb la justícia de la memòria, tot i que les virtuts memorialístiques tampoc estiguin exemptes dels usos i abusos de determinades interpretacions. En aquesta recerca, doncs, el concepte de la mare simbòlica ens ha permès fer justícia, rescatar l'oblit de les dones per al debat entre Història i memòria constituint així una consciència històrica hospitalenca que vertebrés una genealogia de la memòria històrica de llurs dones amb una correcta exegesi, amb una acurada hermenèutica del passat. Unes mares simbòliques, unes dones a L'Hospitalet, que amb les seves accions de llibertat i revolució, amb llurs paraules, volien significar i vindicar un canvi social cap a la plena ciutadania, situant-se en el món i donant nom a allò que reivindicaven, posant la primera pedra en la constitució de noves polítiques inspirades en un nou contracte social rousseunià que deixés el primer enrera, ja que home i dona estarien involucrats d'igual forma, fet que constituiria tot un conjunt de transformacions culturals encaminades a incorporar el (re)coneixement de les seves vides viscudes i sobreviscudes, de llurs experiències, en tots els àmbits socials. Justícia, doncs, memòria i Història.

A

Alfonso XIII, **51**

Almendros, Paca, **6, 84, 85, 86, 87**

Alonso Bravo, Rosalía, **9**

Alonso Bravo, María, **9**

Alonso Bravo, Dora, **8**

Álvarez Buyita, Rico, **47**

Amar i Borbón, Josefa, **49**

Arenal, Concepción, **49, 51**

Arendt, Hannah, **4, 14, 18, 36, 37,**

92

Arquillo, Amalia, **6, 65, 66, 67, 68,**

70

Asins, Chelo, **15, 24, 29, 31, 63, 64,**

65, 66, 68, 69, 70, 73, 74, 76,

77, 79, 80, 82, 83, 86, 89

Ayuso, Hilario, **47**

B

Bakunin, Mijaíl, **45**

Balaguer Ginés, Maria, **6, 24, 25,**

63, 64, 65, 66, 72

Berkman, Alexander, **55**

B

Bernstein, Eduard, **39**

Birulés, Fina, **2, 7**

Böll de Faber, Cecilia, **49**

Borderías, Cristina, **23, 80**

Brunschwig, Madame, **43**

Bussy Genevois, Danièle, **23**

C

Caballero, Fernán, **49**

Cady Stanton, Elizabeth, **43**

Campoamor, Clara, **44, 46, 48**

Canela, Llibertat, **25, 26, 27**

Capel, M. Rosa, **33**

Checa Pérez, Olaya Lourdes, **6, 15,**

87, 88, 89

Claramunt, Teresa, **5, 49, 53, 54, 75**

Comaposada, Mercedes, **61**

Comín, Alfonso, **83**

Conejero, Francisca, **5, 15, 25, 26,**

27, 34, 37, 59

Corral Calvo, Carmen, **6, 79, 80**

Índex onomàstic

DEFGHIJ

D

Davison, Emily, **43**
De Gaulle, Charles, **30**
De Gouges, Olympe, **42**
De Echarri, María, **5, 53, 58**
De Saint-Simon, Claude-Henri, **42**
Deleuze, Gilles, **19**
Demaner i Gongoreda, M. E., **49**
Díez, Lidia, **6, 76, 77, 78, 79**

E

El-Krim, Abd, **51**
Espina Gascón, Maica, **6, 70, 71,**
72, 75, 80

F

Fawcett, Henry, **46**
Foucault, Michel, **5, 17, 18, 19, 30,**
32, 34, 35, 36, 42, 75, 91
Fourier, François Maria Charles, **43**
Franco Bahamontes, Francisco, **33,**
76

G

Gandhi, Mohandas Karamchand, **45**

G

García Quejido, Antonio, **33**
Garret Fawcett, Millicent, **43, 46**
Garrido Alonso, Elena, **9**
Garrido Muñoz, Pedro, **8**
Ginés Guerrero, Paquita, **6, 82, 83,**
84

Godwin, William, **45, 46**
Goicoechea, Justa, **6, 53, 60**
Goldman, Emma, **5, 53, 55**
Goldman, Helena, **55**
Guerra del Río, Rafael, **47**
Gustavo, Soledad, **49**

H

Hitler, Adolf, **40**
Hortensia Pereira, Isabel, **6, 60**

I

Ibárruri, Dolores, **33, 40, 47, 48,**
52
Iglesias, Pablo, **33**

J

Jara, Víctor, **85**

Índex onomàstic

K L M N P

K

Kautsky, Karl, **39**

Kendal, Eliza, **28**

Kent, Victoria, **44, 45, 47, 48**

L

Lenin, Vladímir, **40**

Lessing, Doris, **3, 14, 18, 32, 75**

Loscos, Puri, **7, 8**

Luksemburg, Róža, **39, 40, 41**

M

Mañé, Teresa, **49, 56**

Marín, Marisol, **6, 73, 74, 75, 77**

Martín, María Flores, **6, 75, 76**

Martínez Guarinos, Tomás, **82**

Martínez Rico, Dolores, **5, 33, 34,**

37, 40, 52, 59

Montseny, Federica, **6, 8, 47, 49,**

53, 56, 57, 62, 72

Montseny, Joan, **49**

Mora, Francisco, **33**

Moreno Cantero, Maite, **82**

Mott, Lucrecia, **43**

M

Muraro, Luisa, **16, 19**

Maymón, Antonia, **5, 53, 57, 75**

N

Navarro Ortiz, M. Ángeles, **6, 68, 69,**

70

Nelken, Margarita, **44, 47, 48, 51**

Nietzsche, Friedrich, **19**

Novoa, Santos, **47**

P

Pankhurst, Emmeline, **43**

Pardo Bazán, Emilia, **49**

Pasionaria, *ver Ibárruri, Dolores*

Peñalver, Lola, **5, 27, 28, 29, 31, 32,**

34, 37, 59

Peñasco, Rosa, **33**

Pinochet, Augusto, **85**

Pius IX, **58**

Piussi, Anna Maria, **13, 35**

Poch, Amparo, **52, 61**

Pons i Ballat, Jaume, **80**

Primo de Rivera, Miguel, **51, 59**

Índex onomàstic

P R S T U V W Z

P

Proudhon, Pierre-Joseph, **45**

Puig Antic, Salvador, **85**

R

Redero San Román, Manuel, **78**

Rodríguez Carballeira, Aurora, **51**

Rodríguez Carballeira, Hildegart, **51,**

72

Ryan, Sally, **40**

S

Sánchez Saornil, Lucía, **6, 53, 61,**

75

Segarra, Belén, **5, 49, 53, 57**

Segura Soriano, Isabel, **13, 14**

Serrat, Joan Manuel, **70**

Simó, Isabel-Clara, **14**

Smith, Adam, **46**

Solé i Tura, Jordi, **83**

Stuart Mill, John, **39, 46**

Suárez, Adolfo, **78**

T

Terrades, Ignasi, **28**

T

Thébaud, Françoise, **11**

Thoreau, David Henry, **45**

Traverso, Enzo, **91, 92**

Tristán, Flora, **43**

U

Urales, Federico, **49, 56**

Urzáiz, Ángel, **60**

V

Vilà i Pujol, Isabel, **5, 53, 54**

Von Bismarck, Otto, **39**

W

Wollstonecraft, Mary, **42, 46**

Z

Zabala, Consuelo, **6, 53, 60**

Zambrano, María, **15, 26**

Zetkin, Klara, **33, 39, 40, 48, 52**

ARENDT, HANNAH. *Los orígenes del totalitarismo*. Alianza. Madrid. 2006.

ARENDT, HANNAH. *La condición humana*. Paidós. Barcelona. 2005.

ARENDT, HANNAH. *Sobre la revolución*. Alianza Ed. Madrid. 2004.

ASSOCIACIÓ DE DONES PERIODISTES. *Els anys violeta, 1976-1982*.

Exposició fotogràfica. 2001.

BERBEL, LLUÍS. "Biografies dels ponents. L'Hospitalet antifranquista". Taula rodona, 15 de juny de 1995, en *Quaderns d'Estudi* núm. 12. Centre d'Estudis de L'Hospitalet. 1996.

BIRULÉS BERTRAN, FINA. *La especificidad de lo político: Hannah Arendt*. Episteme. Valencia. 1996.

BIRULÉS BERTRAN, FINA. *Hannah Arendt: el orgullo de pensar*. Gedisa. Barcelona. 2000.

BIRULÉS BERTRAN, FINA. *Una herencia sin testamento: Hannah Arendt*. Herder. 2007.

BIRULÉS BERTRAN, FINA. "Entorn de la revolució". Ponència en *Federica Montseny, 1905-1994*, pàgina 59. Institut Català de les Dones. 2006.

BORDERÍAS, CRISTINA. "La feminització dels estudis sobre el treball de les dones (1969-1999)", en *Afers, full de recerca i pensament*, 33/34. *Les dones a la història*. Catarroja. 1999.

BORDERÍAS, CRISTINA. *Entre líneas. Trabajo e identidad femenina en la España Contemporánea. La Compañía Telefónica 1924-1980*. Icaria. 1993.

BREU I PANYELLA, RAMON. "El barri de Santa Eulàlia de Provençana: elements per a una crònica", en *Quaderns d'Estudi* núm. 6. Centre d'Estudis de L'Hospitalet. 1988.

BREU I PANYELLA, RAMON. "Informe sobre la integració dels fills d'immigrants a L'Hospitalet", en *Quaderns d'Estudi* núm. 8. Centre d'Estudis de L'H. 1989.

BUSSY GENEVOIS, DANIELE. "Mujeres de España: de la República al Franquismo", en *Historia de las mujeres. El siglo XX*. Taurus. Madrid. 1993.

CAMÓS I CABECERÁN, JOAN. *L'Hospitalet. La història de tots nosaltres, 1930-1936*. Diputació de Barcelona. 1986.

CAMÓS, JOAN. "Activitat econòmica a L'Hospitalet 1930-1980. La contribució industrial", en *Quaderns d'Estudi* núm. 3. Centre d'Estudis de L'H. 1987.

CAPEL, ROSA MARÍA. *El trabajo y la educación de la mujer en España (1900-1939)*. Ministerio de Cultura. Instituto de la Mujer. Madrid. 1986.

CENTRE D'ESTUDIS DE L'HOSPITALET. *Història de L'Hospitalet. Una síntesi del passat com a eina de futur*. Ajuntament de L'Hospitalet. 1997.

FOUCAULT, MICHEL. Obres completes.

GRAU, ELENA. "La lucha por la democracia", en *Historia de las mujeres. El siglo XX*. Taurus. Madrid. 1993.

IRIGARAY, LUCE. *Yo, tú, nosotras*. Cátedra. Uni. València. Instit. de la Mujer.

IRIGARAY, LUCE. *Espéculo de la otra mujer*. Ediciones Akal. Madrid. 2007.

LESSING, DORIS. *El cuaderno dorado*. Punto de Lectura. Madrid. 2007.

MURARO, LUISA. *El orden simbólico de la madre*. Horas y Horas. Madrid. 1994.

MURARO, LUISA. *El Dios de la mujeres.* Horas y Horas. Madrid. 2006.

MURARO, LUISA. "El concepto de genealogía femenina" en *Creatividad Feminista (Artículos/Genealogías)*: <http://www.creatividadfeminista.org>.

NASH, MARY. "Política, condició social i mobilització femenina: les dones a la Segona República i la Guerra Civil", en *Més enllà del silenci*. Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona. Generalitat de Catalunya. 1988.

NASH, MARY. "Trabajadoras y estrategias de sobrevivencia económica: el caso del trabajo a domicilio", en *VI Jornadas de Investigación Interdisciplinar sobre la Mujer*. Universidad Autónoma de Madrid, 1987.

NASH, MARY. "Feminista i ministra". Ponència en *Federica Montseny, 1905-1994*, pàgina 79. Institut Català de les Dones. 2006.

PALAU, MONTSERRAT. "Autora literària". Ponència en *Federica Montseny, 1905-1994*, pàgina 103. Institut Català de les Dones. 2006.

PARRAMON HOMS, CLARA CARME. *Similituds i diferències. La immigració dels anys 60 a L'Hospitalet.* Centre d'Estudis de L'Hospitalet. 2000.

PIUSSI, ANNA MARIA. "El sentido libre de la diferencia sexual" en *Cuadernos de Pedagogía* núm. 306, pàgs. 57-61. 2001.

PIUSSI, ANNA MARIA. "Exceso y libertad del cuerpo femenino" en *Duoda: Revista d'Estudis Femenins* núm. 31, pàgs. 55-69. 2006.

REDERO SAN ROMÁN, M. *Estudios de historia de la UGT.* Salamanca. 1992.

RODRIGO, ANTONINA. "Crònica d'una vida militant". Ponència en *Federica Montseny, 1905-1994*, pàgina 29. Institut Català de les Dones. 2006.

SEGURA, ISABEL. *Dones de L'Hospitalet. Itineraris històrics.* Ajuntament de l'Hospitalet. 1998.

SIMÓ, ISABEL-CLARA. *Ciudadanes. Ruta de les Dones. L'Hospitalet.* Institut Municipal del Paisatge Urbà i la Qualitat de Vida (IMPUIQV). 2006.

TALLER BARRI COLLBLANC-TORRASSA. "Associacionisme 1960-1980", en *Quaderns d'Estudi* núm. 11. Centre d'Estudis de L'Hospitalet. 1995.

TERRADAS, IGNASI. *Eliza Kendal. Reflexiones sobre una antibiografía.* Universitat Autònoma de Barcelona. 1992.

THÉBAUD, FRANÇOISE. *Historia de las mujeres. El siglo XX.* Taurus. Mad.93.

TRAVERSO, ENZO. *Els usos del passat.* Universitat de València. Servei de Publicacions. València. 2006.

VICENTE, LAURA. *Teresa Claramunt. Pionera del feminismo obrerista anarquista.* Fundación Anselmo Lorenzo. Madrid. 2006.

VILANOVA, MERCEDES. *Les majories invisibles. Explotació fabril, revolució i repressió.* Icaria. Barcelona. 1995.

ZAMBRANO, MARÍA. *Senderos.* Anthropos. Colección Memoria rota. Exilios y Heterodoxias. Barcelona. 1989.